

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat mecmuası.

“Öğrenmekten çekinme, öğretmekten sakınma.”

Şahkerim

İçindekiler

Editörden

Ziyâlıların İzinde – Çepni Serhat Öztürk

Makaleler

- 1. Modernite Döneminde Azerbaycan'da Aydın Profili* – Dr. Dilgam Ahmed
- 2. Şahkerim Kudayberdiuli'nin Fikrî Dünyasında Türkçülük Tesirleri ve Batı Türklüğü ile İrtibatı* – Çepni Serhat Öztürk
- 3. İhmâl, İkmâl ve İstikbâlimiz* – Erkam Yılmaz

Çeviriler (Aktarımlar) ve Transkribe Metinler

- 1. Tarihin Ak Sayfaları, Roza Aytmatova ile Röportaj* (Ömür İrmemderi, s. 65, Panara Cayılova.) – Kırgızca aslından çev. Çepni Serhat Öztürk.
- 2. Şâirlerin Kelime Dünyası* (M. Nermi, Hayat Mecmuası, II/43 “22 Eylül 1927”, s. 327–328.– Transkribe eden: Saltuk Şevket Yazıksız.
- 3. Dombıranın Ortaya Çıkış Tarihi* (Saz Aspaptarı, Almatı, 2019, s. 63, Adamkulov N. M., Adamkulov E. M.), Kazakça aslında çev. İbrahim Kaldırım.

(...) Kurtulmaya azmin neye bilmem ki süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa ümidin mi yüreksiz?

Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!

Karşında ziyâ yoksa, ya sağından ya solundan,
Tek bir ıfık olsun buluver... Kalma yolundan.

Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!

Herkes gibi dünyâda henüz hakk-i hayâtın,
Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?

Ye's öyle bataktır ki; düşersen boğulursun.
Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun! (...)

*

(...) Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.

Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!

"İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!" deme, yılma.
Ey millet-i merhume, sakın ye'se kapılma

(14 Mart 1913),
Mehmet Âkif ERSOY

ZİYÂLILARIN İZİNDE

Zaman, kudurmuş bir nehir misali çağıldaya çağıldaya, zorbaca, önünde duran her bir şeyi sürükleyip akıyorken; biz âdemoğulları da kendimizi zaman adlı o coşkun nehirden kurtaramayanlardan, ona kapılanlardanız: ve hep birlikte, bir meçhule sürüklenmekteyiz.

Neye uğradığımızı şaşırılmış olarak ve daima çırpınarak, yaşamda kalmaya çabalıyor, can havliyle direniş gösteriyoruz.

Tabii, bu sürükleniş paniğe hâiz bir sürükleniştir ve insan böyle anlarda akıyla, sistematik hareket edebilmektense; gayriihtiyari, gelişigüzel, içgüdüsel hareket eder ve akıntıya kapılmış bir insan, canını kurtarmak endişesiyle, akıntı içerisinde ne yapabilirse, ancak onu yapar. Kulacını, yüzebilmek umuduyla sağa sola vurur,

başını yukarda tutmaya çalışır; gözleri, tutunmaya bir odun parçası arar. Fakat o ân, yapabileceği hiçbir şey yoktur. Akıntıya, kudurmuş bir nehre karşı kulacı ise asla işe yaramayacaktır. Gerçekten de o ân tek ümidi boğulmamak, kendisine yaklaşabilecek ve onu yüzeyde tutabilecek bir kütüğe yahut dala, odun parçasına tutunmak ve donmamayı ümit etmektir. Şayet nehir etrafında çalılıklar ve kalın dalları nehir içine kadar uzanan ağaçlar varsa, âdemoğlu onlara tutunabilir ve bir imdat bekleyebilir. Bu imdat da sınırlı bir süre içerisinde, gelirse gelecektir. Yoksa soğuktan, donuştan, açlıktan, gene ölünecektir. İşte, Ziyâlilar Mecmuası da, zaman taşkınına kapılmış ve yok oluşlarına sürüklenen insanlara bir kurtarıcı dal olmayı hedefliyor.

Hâlâ canından ve yaşamdanda ümidini kesmemiş herkes, yüksek ve korkunç zaman çağlayanından bir meçhule düşmeden evvel bu kurtarıcı dala tutunabilir.

"Mecmuaları insanlar kaleme alıyorlarsa ve yukarıdaki benzetmenizle 'âdemoğlu' kaçınılmaz olarak kudurmuş zaman nehrinde akıntıya kapılıp bir meçhule sürükleniyorsa, sizler nasıl bu akıntıdan kurtuldunuz da bizlere dal uzatacak oluyorsunuz?" diye sorabilirsiniz.

Cevabı nettir ve basittir:

Bizden evvel, akıntıdan kendi insanüstü çabalarıyla ve zekâlarıyla, yetenekleriyle çıkabilmiş, kendilerini kurtarabilmiş âdemoğulları sayesinde bugün buradayız.

Onlar olmasaydı, onlar mucizevi bir şekilde kendilerini akıntıdan çıkarmayı başaramasalardı ve biz sürüklenenlere de kurtarıcı bir el olmasalardı, bugün ortada ne insan ne de şu insan elinden çıkan ve zamana meydan okuyan eserler ve biz vârl olabilirdik...

Geçmişten, o insanlardan gelen ziyâ ile, onlara karşı hissettiğimiz borçluluk duygusu ile, biz de şimdi bizi kurtaranlar gibi olmak istiyoruz.

Elimizde meşalelerimiz ve düşenleri kurtarmaya has gereçlerimizle, akıntıya, o taşkına, o korkunç büyük çağlayana ve onun meçhul dibine yaklaşıyoruz! Ziyâlarıyla, yok oluşu kabullenmiş ve ümitsizlikten kapkara kesilmiş aklımızı aydınlatıp gönüllerimizi ince bir

titremeyle kendine getiren, bize yeniden hayatı ve vârl oluşu bağışlayan Ziyâlîların izinden gideceğiz.

Biz de Ziyâlî olacağız. Zira bu hayattaki en muteber şey bu olabilir, dedik: âdemoğluna ve bilhassa kendi milletinin evlatlarına aydınlatıcı, ümitlendirici, kurtarıcı bir ziyâ olmak.

Sevgili Okur;

Zamanı aşır, sesleri bizlere yeten aydınlarımızın isimlerine âşinasındır. O kimseler ki ekseriyetle yoklukla, kısıtlamalarla, cezalarla, türlü zulümlerle mücadele etmişler, ama ne pahasına olursa olsun, tuttukları ve doğru bildikleri yoldan dönmemişler, câhil ve donanımsız halklarını eğitmek, onları hikmetle yükseltmek için ömürlerini bu yola vakfeylemişlerdir. Böyle olunca, câhil halkın daha kolay yönetilebileceğine kâni zalimlerin şiddetleri artmış, nihayetinde de aydınlar ya akıl almaz işkenceler görmüşler ya kapkara iftiralara uğramışlar ya da şehit edilmişlerdir. İşte yukarıdaki anlatıda insanüstü bir çabayla, kendi zekâları ve kabiliyetleriyle, mucizevi şekilde kendilerini kendi zamanlarından kurtarmış, eğitmiş ve başkalarını da zamanın kokuşmuşluğundan kurtarmaya çalışmış olan ışık sahibi insanlar, bizlere "muteber" ve "şerefli" bir ömrün portresini çiziyorlar ve biz de kısaca onlara borçlu hissettiğimizi beyan ediyor, onların yolunu kendimize yol bildiğimizi dile getiriyoruz. Yukarıdaki benzetmelerde, "kudurmuş akıntı, taşkın, zaman çağlayanı, meçhule

sürükleniş, ne yaptığını bilemeyişi ve gayriihtiyari davranışlarda bulunmak,” çağımız insanına hâkim; anlamsızlık, nihilizm, cehâlet ve buhran olarak düşünölmelidir.

Başkalarını bu yıkıcı ve insanı ne yaptığını ve ne yaşadığını bilmemeye sürükleyen akıntıdan kurtarabilmek için, geçmişteki aydınlarımıza kulak verecek, onların seslerini tam da şu âna taşıyacağız.

Geçmişte olduğu gibi, bugün de fikirlerimizi insanlara ulaştırabilmenin en iyi ve en güzel yolu yazmaktır. Biz yazdıktan sonra, eminiz ki: hâlâ canından ve yaşamdan ümidini kesmemiş herkes, yüksek ve korkunç zaman çağlayanından bir meçhule düşmeden evvel bu kurtarıcı dala tutunabilir.

Ziyâlilar; Türklük bilimi, fikir ve edebiyat mecmuasıdır. Mecmuanın yayın dili Türkçedir. Dolayısıyla Türk dilli herkes, bizim hitap ve hedef alanımız içerisindedir.

Türklük bilimi sahasında vereceğimiz eserlerle Türk dillilere eğitim açısından katkıda bulunmaya çalışacak, öykü ve şiirlerimizle de bir şeylere uyandırmaya çalışacağız.

Dileriz ki, nice gönüllere yetebilelim, yolumuz açık olsun!

ÇEPNİ SERHAT ÖZTÜRK

makaleler

MODERNİTE DÖNEMİNDE AZERBAJCAN'DA AYDIN PROFİLİ

Yazar: Dr. Dilgam Ahmed

1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan'ın kuzey kesiminin Rus İmparatorluğu hâkimiyetine girmesi, Kafkasya'da yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. İşgalin doğurduğu siyasî ve toplumsal sonuçlar ile Petersburg merkezli olarak bölgeye ulaşan Avrupalılaştırma süreci, kısa sürede yeni bir aydın tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sürecin öncüsü ise Azerbaycanlı yazar, mütefekkir ve filozof Mirza Fethali Ahundzade olmuştur. Zira aydınlanma ile ortaya çıkan dönüşümlere duyulan ilgi, bir yönüyle Çarlık Rusya'sının uyguladığı politikaların sonucu olmakla birlikte, diğer yönüyle Kafkasyalı düşünürlerin bilinçli tercihlerinin ve Avrupa'ya yönelimlerinin de bir yansımasıdır. Çarlık Rusya'sı aracılığıyla Avrupa düşüncesiyle tanışan yeni nesil Azerbaycanlı aydınlar, bir taraftan halkın aydınlatılması ve toplumun Avrupa medeniyetinin bir parçası hâline getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer taraftan ise toplumun tarihsel, kültürel ve siyasî bakımdan Kaçar Hanedanı ile daha yakın ilişkilere sahip olması, bölgede çok yönlü ve zaman zaman çelişkili fikir akımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, bir yanda geleneksel eğitim yöntemlerinin sürdürülmesini savunan muhafazakâr çevreler; diğer yanda ise Petersburg, Moskova ve hatta Ahmet Ağaoğlu örneğinde olduğu gibi

Paris'te eğitim görmüş Batılılaşma yanlısı aydın grupları yer almaktaydı. Söz konusu iki eğilim arasında, özellikle XX. yüzyılın başlarında yoğun fikrî tartışmalar ve polemikler yaşanmıştır.

Kafkasya'dan Gelen Alfabe Teklifi

Azerbaycan'da modern düşüncenin önde gelen temsilcilerinden Mirza Fethali Ahundzade'nin kaleme aldığı mektuplar, onun ilim ve eğitim alanında gerçekleştirmeyi hedeflediği reform girişimlerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hasan Bey Zerdabi'ye yazdığı bir mektubunda, Kafkasya'da öğretmen sayısının yetersizliğine ve mevcut mekteplerin ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Ahundzade, toplumda yaygın olan okuryazarlık eksikliğinin temel nedenlerinden birini mevcut alfabenin zorluğunda görmektedir. Bu doğrultuda, alfabe ıslahına yönelik teklifini iletme üzere Osmanlı İmparatorluğu sarayına kadar gitmiştir.

Ahundzade, mektuplarında Türk dilinde mevcut olan seslerin Arap alfabesi aracılığıyla tam anlamıyla karşılanamadığını vurgulayarak, yeni bir alfabenin toplumsal ve kültürel gelişim açısından zaruri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, *"Bu yeni alfabe vasıtasıyla bütün İslam kavimleri kısa bir süre içerisinde kendi dillerinde okuma ve yazma imkânına sahip olacaklardır. Özellikle kadınlar ancak*

bu yeni alfabe aracılığıyla okuryazarlık kazanabileceklerdir.”

Ahundzade'ye göre alfabe ıslahatını gerekli kılan başlıca sebepler şu şekilde sıralanabilir:

- Mevcut alfabenin öğrenilmesinin güç ve zaman alıcı olması, geniş halk kitlelerinin eğitimden mahrum kalmasına yol açmaktadır.
- Yabancı dillerden İslam dünyasına yapılan tercümelere yer alan coğrafi adlar ile özellikle tıp terminolojisi, Arap alfabesi ile doğru ve eksiksiz biçimde ifade edilememektedir.
- Arap harfleri, Türk dilinin fonetik yapısına uygunluk göstermemektedir.

Ahundzade, alfabe reformunu bireysel çabalarla gerçekleştiremeyeceğini, meselenin ancak resmî düzeyde ele alınmasıyla çözülebileceğini kavramıştır. Bu bağlamda, dönemin en güçlü İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'na müracaat etmeyi gerekli görmüştür.

Ahundzade, hazırladığı alfabe değişikliği tasarısının henüz tamamlanmamış hâliyle 1863 yılında İstanbul'a gelmiştir. İlk olarak Hariciye Nazırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın konağına giderek, kendisine eserlerini ve yeni alfabenin bir nüshasını sunmuştur. Âli Paşa, Ahundzade'nin maksadını öğrendikten sonra bu girişimi olumlu karşılamış ve daha önce İstanbul'da benzer bir teşebbüsün gündeme geldiğini, ancak sonuçsuz kaldığını ifade etmiştir.

Ahundzade, ardından Sadrazam Mehmet Fuat Paşa ile görüşmüş; kaleme aldığı kasideyi ve yeni alfabe tasarısını kendisine takdim etmiştir. Fuat Paşa, söz konusu teklifi inceleyerek meselenin Maarif-i Umumiye Meclisi'nde müzakere edilmesini uygun bulmuş ve teklifin faydasının açık olduğunu belirtmiştir.

10 Temmuz 1863 tarihinde ilmî bir meclis toplanmış ve toplantıya Hariciye Nezareti baş tercümanı Münif Paşa başkanlık etmiştir. İlk toplantının sonunda meclis üyeleri, alfabe teklifine prensipte olumlu yaklaştıklarını ifade etmiş; ancak nihai bir karar verebilmek için süre talep etmişlerdir. 4 Ağustos 1863 tarihinde Ahundzade, İstanbul'da yeniden Fuat Paşa ile görüşerek kendisine tanınan iki aylık izin süresinin sona erdiğini hatırlatmış ve teklifine dair resmî bir cevap verilmesini talep etmiştir. Bu görüşmede Ahundzade, yeni alfabenin gerekliliğini bir kez daha vurgulamış ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Hâlihazırda İslam halklarının terakkisi için alfabeden daha önemli ve gerekli bir şey yoktur. Eski alfabe, ilimleri öğrenme kapısını bütün halkın yüzüne kapamıştır. Yalnız ayanlar ve servet sahipleri okuryazarlık elde etmeye muktedirler ki, o da pek büyük güçlüklerle mümkün olmaktadır.”*

Ahundzade, kaleme aldığı hatıratında, Fuat Paşa ile gerçekleştirdiği ikinci görüşmenin ilkinde kıyasla daha mesafeli geçtiğini ve Paşa'nın bu görüşmede yeterince samimi bir tutum sergilemediğini ifade etmektedir. Bundan yaklaşık bir hafta sonra ilmî meclis yeniden toplanmış; ancak Ahundzade bu toplantıya katılmamıştır.

Toplantı öncesinde Münif Paşa kendisiyle görüşerek, alfabe teklifine yönelik ileri sürülen başlıca itirazları şu şekilde sıralamıştır:

- Yeni alfabe kapsamında önerilen harf şekillerinin kusurlu olduğu ileri sürülmüştür.
- Söz konusu harflerin Türk dilinin fonetik yapısına uygunluk göstermediği belirtilmiştir.
- Bu harflerin matbaalarda karşılığının bulunmaması nedeniyle pratikte uygulanabilir olmadığı ifade edilmiştir.
- Yeni alfabenin kabulü hâlinde mevcut edebî mirasın terk edilmesinin gerekeceği, bunun ise mümkün olmadığı savunulmuştur.

Görüldüğü üzere, Ahundzade'nin alfabe reformuna yönelik girişimlerinin, dönemin bürokratik ve entelektüel çevrelerinde çeşitli çekincelerle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Azerbaycanlı aydınlar, XX. yüzyılın başlarında da alfabe meselesi üzerine yoğun biçimde eğilmiş ve bu konuda çeşitli makaleler kaleme almışlardır. Bu süreçte özellikle Ferhat Ağazade ön plana çıkmıştır. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu'na üç ayrı alfabe projesi sunulmuş; ancak Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali (1920) neticesinde Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanamamıştır.

Söz konusu süreç, Sovyet Azerbaycan'ı döneminde yeniden gündeme gelmiş ve 1922 yılında Latin alfabesinin uygulanmasına başlanmıştır. Türkoloji

Kurultayı (1926) sonrasında ise 1928-1940 yılları arasında Latin harflerine dayalı Ortak Türk Alfabesi kullanılmıştır.

Azerbaycan Ziyahlarının Kimlik İnşası

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan ziyalıları, basın aracılığıyla millî kimlik meselesine dair düşüncelerini ifade etmeye başlamışlardır. Bu dönemde, resmî olarak Rusya tarafından “Tatar” şeklinde adlandırılan Azerbaycanlılar için “Azerbaycanlı”, “Türk” ve “Müslüman” gibi ifadeler de kullanılmıştır. Aynı zamanda dil meselesine ilişkin yayınlarda “Azerbaycan Türk dili”, “Azerbaycan dili” ve “Tatar dili” gibi terimlere yer verilmiştir. Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde Azerbaycan aydınlarının daha çok “Türk” kavramı üzerinde uzlaştıkları görülmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde Ömer Faik Numanzade ve Üzeyir Hacıbeyli'nin makalelerinde açık biçimde ifade edilmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli, 1910 yılında *Hakikat* gazetesinde yayımladığı “Dil” başlıklı makalesinde, dinî kimlik ile millî kimlik arasındaki farkı halkın anlayabileceği sade bir üslupla ortaya koymuştur:

“Bir Araba sorarsın ki, sen kimsin?”

Der ki: Arap!

— Sen hangi dindensin?

— İslam.

— Hangi dilde konuşuyorsun?

— Arapça.

Müslüman olmayan bir Arap'a da aynı soruları sorsan cevabında der ki, ben Arap'ım, dinim Hristiyan dinidir, dilim Arap dilidir. Bir Farsa da bunu sorsan, der ki, ben Farsım, dinim İslam dinidir, dilim Fars dilidir... Aynı şekilde Rus, Ermeni ve diğerleri de böyledir. Ama bizden birine sor ki,

— *Sen kimsin?*

Der, Müslümanım.

— *Hangi millettensin?*

— *Müslüman milletinden.*

— *Hangi dindensin?*

— *Müslüman dininden.*

— *Hangi dili konuşuyorsun?*

— *Müslüman dili.*

Hâlbuki kendisi Türk'tür, dini İslam dinidir, dili de Türk dilidir. Fakat kimse şunu düşünmez ki, Müslüman adında bir millet yoktur, Müslüman adında bir dil yoktur. Müslüman, yani İslam dinini kabul etmiş bir kişi demektir. Din başkadır, dil başka. Din başkadır, milliyet başka. Dinde dil yoktur, dinde milliyet de yoktur.”

Din ile milliyet kavramları arasındaki farklılığı halka öğretmeye çalışan dönemin aydınları, bu fikrî mücadeleyi 1918 yılında kurulan Cumhuriyet'e kadar taşımışlardır. Ömer Faik Numanzade de 1917 yılında kaleme aldığı “Ben Kimim?” başlıklı makalesinde yine aynı meseleler üzerinde durmuştur. Numanzade, Üzeyir Hacıbeyli'de olduğu gibi Müslümanlık ile Türklüğün birbirinden farklı kavramlar olduğunu göstermiş ve bu hususta halkı açık bir şekilde

eleştirmiştir: “Evet, ey Türk! İster sıkıl, ister incin! Yakandan el çekecek değilim. Sen her şeyi öğrenmek istediğin halde niye bir tek şeyi, yani kendini bilmek istemiyorsun! Niye kendi varlığından, kendi vücudundan, kendi soy ve neslinden haberin yok? Niye sana, “kimsin?” dedikleri vakit hakiki cevabından aciz kalıyorsun? Niye sadece diyemiyorsun ki: Ben Türk'üm. Niye bilmiyorsun ki, Şiilikten, Sünnilikten, Babilikten de evvel sen Türk idin. Şimdi de Türk'sün ve bundan sonra da Türk kalacaksın!”

Ömer Faik, XX. yüzyılın gerekliliklerini açık biçimde kavradığı için millî ittifadın önemine dikkat çekmiş, dönemin siyasî düşüncesinin terakkiyi milliyetçilikte gördüğünü ifade etmiştir.

1903 yılından itibaren Azerbaycan basınında ve siyasî hayatında önemli bir yer edinen Mehmet Emin Resulzade, milliyet kavramının şekillenmesinde mühim bir role sahip olmuştur. Resulzade, 1914 yılında *Dirilik* dergisinde kaleme aldığı makale dizisinde açık biçimde “millet” kavramı üzerinde durmuştur. Ona göre millet, dil birliği, âdet ve ahlak birliği, ortak tarih ve dinî inanç birliği gibi unsurların toplamından oluşan bir toplumsal bütündür. Resulzade'ye göre millet kavramının temel unsurunu ise dil teşkil etmektedir.

Neticede dönemin aydınlarının yürüttüğü fikrî mücadele sayesinde millî kimlik meselesi, 1918 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte arzu edilen istikamette neticelenmiş; “Türk” kavramı resmî lisanda yer almış ve

halkın adı da Türk olarak tanımlanmıştır.

Basın Özgürlüğü

1875 yılında Azerbaycan aydınlarından Hasan Bey Zerdabi, *Ekinci* adlı ilk gazeteyi yayımlamıştır. Büyük güçlükler altında neşredilen bu gazete, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kapatılmıştır.

Bunu takiben, Tiflis'te Ünsizade kardeşler tarafından *Ziya* ve *Keşkül* gibi gazeteler yayımlanmışsa da, Azerbaycan'da basının asıl gelişimi 1905 Rus Devrimi ve Rusya'da meşrutiyetin ilanından sonra hız kazanmıştır. Bu dönemde, petrol zengini Hacı Zeynalabidin Tağıyev'in desteğiyle Azerbaycanlı aydınlar; Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu ve diğerleri tarafından *Hayat* ve *İrşad* gibi önemli gazeteler yayımlanmıştır.

Aynı süreçte *Terakki*, *Füyuzat*, *Molla Nasreddin*, *İkbal* ve *Açık Söz* gibi süreli yayın organlarında ilmî, edebî, siyasî ve fikrî içerikli yazılar kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, basına görece serbestîye tanınmasına rağmen, matbuat üzerindeki sansür uygulamaları Azerbaycanlı aydınların mücadele ettiği temel sorunlardan biri olmayı sürdürmüştür. Bu sebeple, dönemin birçok aydını basın özgürlüğünü savunan çeşitli makaleler kaleme alarak kamuoyunda farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

1903 yılında Tiflis'te ilk yazısı yayımlanan Mehmet Emin Resulzade, sömürge idaresi altında sansürün mevcut olduğu bir ortamda basın hürriyetinin önemine dikkat çekmiştir.

1911 yılında İran'da bulunduğu sırada kaleme aldığı "Matbuat Azatlığı" başlıklı makalesinde bu hususu açık biçimde şu sözlerle ifade etmiştir: "*Her ülkenin medeniyetinin inkişafı onun edebiyatının inkişafı ile bağlı olduğu gibi, her milletin siyasî vaziyeti de onun matbuat azatlığı ile bağlıdır. O millet, o memleket hoş baht ve özgürdür ki, onların matbuatı azat ve hoş baht olsun.*"

Resulzade'ye göre matbuat hürriyeti, onun kendi sahasında; yani yazmakta, neşretmekte, yaymakta ve insanî fikirleri topluma ulaştırmakta tamamen serbest olması demektir. Nitekim o, bu düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: "*Matbuat azatlığı insan azatlığının esas sütunudur, çünkü o, aklın, tefekkürün esas kuvvesidir. Onun varlığı akla ve sabra dayanan bir kuvvettir. Matbuata tazyik göstermek veya onu ortadan kaldırmakla aklın kuvvesini ortadan kaldırmanın farkı yoktur.*" Matbuata uygulanan sansüre karşı çıkan Resulzade'ye göre, basın özgürlüğüne karşı çıkmak, insan özgürlüğüne müdahale etmek anlamına gelmektedir. Onun kanaatine göre sansür, şüphelerin doğmasının, mühim meselelerin gizlenmesinin ve siyasî zulmün icra edilmesinin başlıca vasıtalarından biridir.

Üzeyir Hacıbeyli de, hürriyetin çeşitli türlerinden söz etmekte ve bunları hürriyet-i kelâm, hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i içtimaiye, hürriyet-i matbuat ve hürriyet-i vicdan şeklinde sıralamaktadır. "Hürriyet-i Matbuat" başlıklı makalesinde, serbest sözün ve basının halkın meselelerini araştırıp bunlara dair değerlendirmelerde

bulunmak suretiyle topluma fayda sağlayabileceğini belirtmiştir. Bu sebeple Hacıbeyli, gazetelere sansür uygulanmasının kesin olarak karşısında yer almıştır. Hacıbeyli, Rusya ile Kafkasya'daki sansür arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: *“Malumdur ki, Rusya’da diğer kavimlerin matbuatı bir hükümet sansürü tarafından baskı altında tutulduğu hâlde, biz Müslümanların matbuatı iki sansür emrine tâbi olmaya mecburdur; bunlardan biri hükümet, diğeri ise cemaat sansürüdür. Başkaları yalnız bir hükümetin yakasından tutup hürriyet-i matbuat talep ettikleri zaman, biz bir elimizle hükümetin, öteki elimizle de cemaatin yakasından yapışıp hürriyet-i kelâm istemek mecburiyetindeyiz.”*

Hacıbeyli, insanlara gazete okumanın gerekliliğini anlatmış ve bu sayede dünyada meydana gelen gelişmelerden haberdar olunabileceğini ifade etmiştir. O, bazı makalelerinde cehaletin doğurduğu “gazete okumak Müslümana haramdır” anlayışını eleştirmiş ve bu düşünceye kendine has üslubuyla karşı çıkmıştır.

Hacıbeyli, basın yalnızca haber veren bir araç olmadığını, aynı zamanda toplumun idrak seviyesini yükselten, halkı bilinçlendiren ve sosyal meseleler karşısında çözüm üreten bir mecra olduğunu vurgulamıştır. Böylece o, matbuat hürriyetini hem ferdi özgürlüğün hem de toplumsal ilerlemenin başlıca şartlarından biri olarak değerlendirmiştir.

Azerbaycanlı Aydınların Osmanlı ile İlişkileri

Modernleşme sürecinde Kafkasya'daki Azerbaycanlı aydınlar ile Osmanlı İmparatorluğu arasında karşılıklı ve çok boyutlu ilişkiler tesis edilmiştir. Bu ilişkiler, yalnızca kültürel ve entelektüel etkileşimle sınırlı kalmamış; aynı zamanda siyasî ve ideolojik düzlemde de önemli sonuçlar doğurmuştur.

Nitekim Ahmet Ağaoğlu'nun Paris'te eğitim gördüğü yıllarda Jön Türkler ile kurduğu ilişkiler, Azerbaycanlı aydınların Osmanlı'daki reformist hareketlerle temasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Ali Bey Hüseyinzade'nin Petersburg'daki eğitiminin ardından İstanbul'da eğitim alması, onun Osmanlı entelektüel çevreleriyle doğrudan temas kurmasını sağlamıştır. Hüseyinzade, aynı zamanda ilk Turancı fikirlerini şiirleri aracılığıyla ifade etmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla kurduğu ilişkiler sayesinde bu düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Bu dönemde, Muallim Cevdet gibi Osmanlı'dan Kafkasya'ya eğitim faaliyetleri amacıyla gelen aydınların, bölgedeki münevverler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Muallim Cevdet'in Azerbaycanlı aydınlarla kurduğu ilişkiler, Bakü'deki eğitim faaliyetleri dönemin entelektüel etkileşimini belgeleyen önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Onun vefatı üzerine dönemin önde gelen aydınlarından Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Caferoğlu ve Mehmet Şerif Efendizade tarafından makaleler kaleme alınması, onun Azerbaycanlı aydınlar nezdindeki itibarını ve etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu dönemde Azerbaycanlı aydınlar arasında Ali Bey Hüseyinzade'nin "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülü ile Mehmet Emin Resulzade'nin "İnsanlara hürriyet, milletlere istiklâl" şiarı, dönemin temel düşünce düsturlarını teşkil etmiştir. Ali Bey Hüseyinzade, bir yandan Türk kimliğinin mahiyetini ve kapsamını ortaya koymaya çalışmış, diğer yandan Avrupa fikrî ve edebî birikiminin Kafkasya'da tanınması ve yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir.

Şüphesiz ki bu süreçte kurulan Sefa, Necat ve Cemiyet-i Hayriye gibi teşkilatların faaliyetleri, aydınların toplumsal ve entelektüel hayatında önemli bir yer tutmuştur. Düşünürlerin fikrî alandaki tartışmaları ve halka hizmete yönelik faaliyetleri büyük ölçüde bu cemiyetler aracılığıyla yürütülmüştür. Özellikle Cemiyet-i Hayriye'nin Rus işgali altındaki Kars ve Batum bölgelerinde yürüttüğü faaliyetlere Azerbaycanlı aydınların yakından destek vermesi dikkat çekicidir. Bu çerçevede *Kardaş Kömeği* harekâtının ve aynı adla yayımlanan mecmuanın kurulması, dönemin dayanışma ve yardımlaşma anlayışını yansıtan önemli gelişmeler arasında yer almaktadır.

Sonuç

1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile başlayan süreç, Azerbaycan'ın kuzey bölgesini Rus İmparatorluğu'nun siyasî tahakkümü altına sokarken, aynı zamanda Petersburg üzerinden taşınan Batılılaşma ve modernleşme dalgalarının bölgeye nüfuz etmesine

zemin hazırlamıştır. Bu tarihsel kırılma, Mirza Fethali Ahundzade gibi mütefekkirlerin öncülüğünde, geleneksel ile modern unsurların çatıştığı ve sentezlendiği yeni bir aydın tipinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Ahundzade'nin alfabe reformuna yönelik girişimleri, yalnızca teknik bir yazı sistemi değişikliği talebi olmayıp; halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi, modern bilimlere ait terminolojinin yerleşmesi ve özellikle kadınların okuryazarlığının artırılması gibi geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüm projesi niteliği taşımaktadır. Her ne kadar bu girişimler Osmanlı bürokrasisi ve muhafazakâr çevreler tarafından çeşitli pragmatik ve kültürel gerekçelerle karşılanmışsa da, 1920'lerde Latin alfabesine geçiş sürecinin fikrî zeminini hazırlamıştır.

Azerbaycan aydınlanmasının bir diğer temel unsuru ise millî kimliğin inşa sürecidir. XIX. yüzyılın sonlarında "Müslüman" üst kimliği altında şekillenen aidiyet anlayışı, XX. yüzyılın başlarında Üzeyir Hacıbeyli, Ömer Faik Numanzade, Mehmet Emin Resulzade gibi isimlerin katkılarıyla dinî referanslardan ayrıştırılarak Türk kimliği ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte aydınlar, toplumun kendisini "Müslüman milleti" yerine "Türk milleti" olarak kavraması için yoğun bir fikrî mücadele yürütmüşlerdir. Mehmet Emin Resulzade'nin "dil, tarih ve gelenek birliği" esasına dayanan millet anlayışı, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisinin temelini oluşturmuştur.

Basın hürriyeti meselesi ise bu aydın profiline mücadele alanlarını tamamlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Hasan Bey Zerdabi'nin İkinci gazetesiyle başlattığı yayıncılık geleneği, hem Çarlık Rusya'sının sansür politikalarına hem de toplumun yerleşik muhafazakâr yapısına karşı direnerek gelişmiştir. Resulzade ve Hacıbeyli'nin de vurguladığı üzere, matbuat hürriyeti yalnızca bir yayın hakkı değil; aynı zamanda toplumun idrak seviyesini yükselten ve bireysel özgürlüğün temel sütunlarından biri olarak değerlendirilen bir mücadele alanıdır.

Netice itibarıyla, Ali Bey Hüseyinzade'nin "Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak" formülü ile Resulzade'nin "İnsanlara hürriyet, milletlere istiklâl" şiarı, Azerbaycan modernleşmesinin ana karakterini belirlemiştir. Osmanlı entelektüel çevreleriyle kurulan ilişkiler ve Avrupa'da alınan eğitim, Azerbaycanlı aydını yerel bir figür olmanın ötesine taşıyarak Kafkasya, İstanbul ve Avrupa arasında köprü kuran çok boyutlu bir aktöre dönüştürmüştür. Bu aydın profiline yürüttüğü alfabe, dil ve basın mücadelesi ise yalnızca bir kültürel uyanışın değil, aynı zamanda modern bir ulus-devletin doğuş sürecinin fikrî altyapısını teşkil eden tarihsel bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir.

ŞAHKERİM KUDAYBERDİULI'NIN FİKRÎ DÜNYASINDA TÜRKÇÜLÜK TESİRLERİ VE BATI TÜRKLÜĞÜ İLE İRTİBATI

Yazar: Çepni Serhat ÖZTÜRK¹

Giriş

Şahkerim Kudayberdiuli, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir; Kazak Türk'ü şâir, yazar, çevirmen, filozof, tarihçi, gazeteci, besteci ve müzisyendir (d. 1858 – ö. 1931). Ailesi, buldukları bölgenin yöneticisi olan, varlıklı bir ailedir. Çocukluğundan itibaren sanata yakın olan Şahkerim, ilk gençlik çağlarına değinki süre aralığında iyi derecede garmon², keman ve dombra çalmayı öğrenir. Evvelâ annesi Tölebike'den, sonra da molladan alacağı derslerle okumayı ve yazmayı söken Şahkerim, devamında da Arap dilini, Türkçeyi öğrenir. Henüz yedi yaşındayken babasını kaybetmesi üzerine ilk şiirlerini dile getirmeye başlar. Bu süreçte Abay Kunanbayev; babası Kudayberdi'nin ölümüyle yetim kalan, medrese eğitimini bırakan, ve manevî açıdan yalnız hisseden yeğeni Şahkerim'in elinden tutacak ve onunla daha yakından alâkadar olmaya başlayacak, onu eğitecektir. Böylece Şahkerim, çocukluk çağından itibaren Doğu edebiyatı ürünlerinden beslenmeye başlar. Katıldığı meclislerde ezberinden Arap ve Fars edebiyatlarından beyitler okur. Kendi halkından çıkmış ozanların şiirlerinin

çoğunu ezbere bilir. Yirmi yaşında bolıs (bir nevi muhtar) olarak, atalarından kalan yöneticilik mesleğini üç yıl sürdürür. Yine amcası Abay'ın talimatı ile bu işi bir başkasına bırakır ve kendisini araştırmalarına adar. Kırk yaşından sonra, Abay tarafından, arazileri ölçen Rus çalışanların yanına gönderilir ve onlarla iletişim kurmak mecburiyetinde kaldığından, Rusçanın üzerine düşer ve bu dili de iyi derecede öğrenir. Batı edebiyatıyla yakından tanışacağı günler böylece başlamış olur. Rus dilinden Kazak Türkçesine çeviriler yapar. Kırk yedi yaşında hacca giden Şahkerim Kudayberdioğlu, dönüş yolunda İstanbul'a uğrar ve burada bir süre ilmî araştırmalarda bulunarak ve kaynak toplayarak vakit geçirir. Bu dönemde Osmanlı ilim ve fikir adamlarının ve Rusya Müslümanlarının muhitlerinden çıkan işlerden etkilenmiş olan Şahkerim, daha sonraki yıllarda “Türük, Qırğız-Qazaq Häm Handar Şejiresi” adlı eserini yayıma hazırlarken bu eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve Osmanlı padişahlarına yer verecek, bu kitabın yazımında da kaynak olarak Türkçü Necip Âsım Bey'in “Türk Tarihi” adlı kitabından yararlanacaktır. Rusya'daki bilhassa Türk kökenli Müslümanların faydasına

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, lisans 3. sınıf öğrencisi.

² Akordeonla çok benzer bir enstrüman.

çalışan ve tüm Türkler arasında “Dilde, fikirde, işte birlik!” sloganıyla bir yakınlık kurmaya çalışan İsmail Bey Gaspıralı’dan ise şöyle bahsedecektir: “Abay’dan sonraki üstadım İsmail Gaspıralı’dır. Onun gazetesini okuyup, epeyi faydalandım.” Şahkerim Kudayberdiolu, Tercüman Gazetesi’nin sabit bir okuyucusudur³ ve ceditçilik faaliyetlerinin takipçisidir. Ellili yaşlarının başında kendi memleketinde inzivaya çekilir ve kendisini edebî ve düşünsel faaliyetlere adar. Üretir. Ne var ki SBKP’nin⁴ Kazakistan Bölge Komitesi Sekreteri Filip İsayeviç Goloşekin, 1 Ekim 1930’da, Almatı şehrindeki parti aktivistlerine bir sunum yaparak, Kazaklar arasındaki “milliyetçi” vatandaşlara karşı bir saldırı başlatır. 1930 ve 1931 yıllarında; A. Baytursinov, M. Dulatov, M. Jumabayev, J. Aymavıtov, Ş. Kudayberdiolu, H. Ve J Dosmuhammedovlar, M. Tınışbayev, K. Kemengeroov, E. Ermekov, M. Awezov, E. Satbayev, J. Küderin vb. isimler tutuklanır ve bir kısmı kurşuna dizilir. Kalanlar ise çeşitli sürelerle özgürlüklerinden mahrum bırakılırlar. Kazak aydınlarından 150 kişi ölüme mahkûm edilir.⁵ İşte bu yıllarda katledilen Kazak aydınlarından biri de (Ş. Kudayberdiolu) Şahkerim Kudayberdiolu olur.

Şahkerim Kudayberdiolu’nun Türk adı ve Türk lisanı ile tanışması daha beş yaşında başlamıştır. O

dönemde Kazak Türkleri arasında çocuk “r” sesini kusursuz çıkarabilmeye başlar başlamaz, “Bismillahirrahmanirrahim.” diyebildiği andan itibaren mollaya talebe olarak verilir. Bu yaş da çocuklar arasında dört ila beş yaşlarına tekabül eder.⁶ Şahkerim Kudayberdiolu da çocuk çağında evvelâ annesinden, daha sonra da Semey medresesinde yetişmiş Ötebay adlı molladan aldığı eğitimlerle hem Anadolu Türkçesine hem de Çağatay Türkçesine âşina olur. O, “*Jasımnan jetik bildim Türik tilin* (Gençliğimden beri Türk dilini derinlemesine -yetkinlikle- bildim.), *sol tilge awdarılğan barlıq bilim* (bütün ilimler o dile tercüme edilmişti.), *erinbey enbek ettim, enbek jandı* (üşenmeden emek verdim, emeğim meyve verdi.), *jarqırap qaranğıdan tuwıp künim* (karanlığın içinden günüm -güneşim- parlayarak doğdu.)” diyerek, zamanında Türkçeyi bilmenin kendisinin ve toplumunun yararı adına ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Şâir, yine, *Mutulğannıñ Ömiri* adlı şiirinin bir yerinde, bir devre kadar Arapçayı ve Rusçayı yeteri kadar iyi bilmediğini ve “*Türikşe ğana biluwşi em, sonımdı qaruw qıluwşi em.* (Sadece Türkçeyi biliyordum, araç olarak sadece onu kullanıyordum.)”⁷ o devrinde sadece Türkçe vesilesiyle ilim edinebildiğini yazmaktadır.

1905 yılında Hac yolculuğuna çıkan Şahkerim’in rotasında, hilafet merkezi

³ Шәкәрімнің Өмірбаяны, Алматы – 2007, s. 111

⁴ Sovyetler Birliğı Komünist Partisi

⁵ Шәкәрімнің Өмірбаяны, Алматы – 2007, s. 330

⁶ Шәкәрімнің Өмірбаяны, Алматы – 2007, s. 26

⁷ Шәкәрім Құдайбердиев Шығармалары, Алматы, Жазушы, 1988, s. 338

İstanbul da vardır. Buradaki ilim meclislerine katılma ve kütüphanelerinde de araştırma yapma fırsatı bulan Şahkerim, Türkçü Necip Âsım Bey ile de tanışmış olmalıdır. Oğlu Ahat'ın, babası Şahkerim'in kütüphanesiyle ve kütüphanesindeki kitaplarla alâkalı hatıratında yazdığı bilgilere dayanarak, Şahkerim Kудayberdioglu'nun İstanbul'da Türkçü Necip Âsım Bey ile görüşmüş olabileceği ve kendisinden etkilenmiş olabileceği akıllara gelir. Çünkü memleketinde çekilip münzevi bir hayat sürdüğü yayladaki kütüphanesinde bulunan ve "Türük, Qırğız-Qazaq Häm Handar Şejiresi" adlı tarih kitabını da yazarken kullandığı kaynaklardan biri Necip Âsım Bey'in "Türk Tarihi" adlı kitabıdır.⁸ Kудayberdiulı'nın kütüphanesinde Necip Âsım'ın eserinin bulunması, onun Osmanlı entelektüel çevresiyle dolaylı bir temas içinde olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, İstanbul'da doğrudan bir görüşme gerçekleştiğine dair kesin bir veri bulunmamakta, bu husus ancak ihtimal dahilinde değerlendirilebilmektedir. Bilindiği üzere Türkolog Necip Âsım Bey Darülfünunda Türk dili ve lehçelerinden dersler vermiş, Çağatayca'yı da iyi bilen ve tüm çevrelerce Türkçü olarak tanınmış bir âlimdir.

Bilime Güven⁹ adlı şiirinde, "Bilen kişinin ol öğrencisi, bilmeyeni kıl öğrenci. Öğrenmekten çekinme, öğretmekten sakınma." diyen ve evvelâ kendisini, daha sonra da halkını aydınlatmaya çalışan Şahkerim Kудayberdiulı, öğrenme serüveninde İsmail Gaspıralı'nın Tercüman'ı ile tanışır. Bugünkü deyimle bu yayın organının abonesi olarak düzenli şekilde yayınlarını takip eder, okur. Geri ve câhil kalmış toplumunu bilimin ışığı ile uyandırmak ve teknik ile ayağa kaldırmak, ilerletmek için bu gazetede yazılanlardan feyz alır. Müslüman eğitim sistemini yenileme gayretinde olan Ceditçilerin, kendilerine muhalif olan ve hâlâ kalıplaşmış kaskatı düşüncelerle hareket eden Kadimcilerle mücadele etmeleri gibi, Şahkerim Kудayberdiulı da kalemiyle Kazak toplumundaki softalara ve sahte mollalara karşı benzer bir mücadeleye girer.

Sonuç

Şahkerim Kудayberdiulı, Kazak Türklerinin arasından çıkıp da Batı Türklüğü ile yakından temas kurmuş aydınların ilklerindedir. Erken yaşta Osmanlı ve Çağatay yazılarını okumayı öğrenmiş, bu Türkçeleri anlar hâle gelmiş ve bu Türkçelerde yayımlanmış

⁸ Әкейдің Кітапханасы Жайында, Менің Әкем, Халық Ұлы – Шәкерім, Ахат Шәкәрімұлы, 177- бет, Үзілмеген Үміт, 2008, Халықаралық Абай Клубы.

⁹ Сен Ғылымға

eserleri okuyarak kendisini yetiştirmeye çalışmıştır. Bunlarla yetinmeyerek, öğrendiklerini paylaşmak ve halkını eğitmek azmiyle hararetli bir düşünce ve yayın faaliyetine girişmiştir. Kazak Aynası'nı yazmış, toplumunu yer yer eleştirmek sureti ile dürtmüş, onlara yol gösteren bir rehber olmuş ve nihayet de canını milleti uğruna feda ederek “hafızalardan silinmeyecekler” arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır.

“Türük, Qırğız-Qazaq Häm Handar Şejiresi” adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ve padişahlarına yer vermesi, Şahkerim Kudayberdiuli'nin tarih tasavvurunun yalnızca Orta Asya ile sınırlı olmadığını, Batı Türklüğünü de kapsayan geniş bir Türk tarihi perspektifine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kudayberdiuli, bu yönüyle, Türk tarihini parçalı değil, bütüncül bir şekilde ele alan Kazak aydınlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Netice itibarıyla Şahkerim Kudayberdioğlu, Türkçülük düşüncesini sistemli bir ideoloji hâlinde savunan bir teorisyen olmaktan ziyade, bu fikrî iklimden beslenen ve Türk dünyasının kültürel, dilsel ve tarihî birlik fikrine açık bir mütefekkir olarak değerlendirilebilir. Onun eserleri ve fikirleri, Türk dünyası arasındaki entelektüel bağların erken örneklerinden biri olarak önem arz etmektedir.

Kaynakça

1. Омаров, А., Шәкәрімнің Өмірбаяны, Алматы, 2007. – 410 б.
2. Шәкәрім Құдайбердиев Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М. Жармұхаммедов, С. Дәуітов, (А. Құдайбердиев.) – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 бет, суретті, портр.
3. Шаһкәрім Құдайбердіұлы Шығармаларының үш томдық жинағы, Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008 Т, 3: Мақалалар, естеліктер, зерттеулер – 664 бет.

İHMÂL, İKMÂL ve İSTİKBÂLİMİZ

Yazar: Erkam Yılmaz

"Günlerimizi düşünceden mahrum bıraktıkça, şafaklarımız her daim mağlup sökecek, gecelerimizse belli ki mutlu ve huzurlu uykulara değil, yaşlı yastıklara sahiplik edecektir."

Türkler, mazideki ihtişamını ve fütihat kabiliyetini her daim akılla ve fikirle resmen düzenden aparmış, yeri geldiğinde de mevcut nizamın aşağılığına karşı yeni yasaları kurmaktan çekinmeden her dönem hemhâl olmuştur. Bu mevcut uğraşısının da önüne katiyen mefhumdan yoksun bir kavgayı yerleştirmemiştir. Nitekim anlayışımız, bize kavgayı gerekli kılan asıl meselemizdir. Türkler, anlayışsız ve kavramsız kavgaların mağlup doğasını, bugün kendisine "medeni" kulpu takmakla uğraşan beden yığınlarından -barizdir ki- çok daha önce fark etmiş ve bunu binlerce yıl önce Orhun'da taş kazıyıp, çağlar boyu meydanda o anlam uğruna kan akıtıp, hâlâ nihayete erişmemiş yaşamın mazisine ebediyen şerefle damgalamıştır.

Böyle bir tarihe rağmen, günümüzde kendine "Türk diyebilenler" içerisinde düşünce duraklarıyla uğraşmaktan -yalnız nefsi yüzünden- imtina eden bir kesim maalesef ki vardır. Yaşantısında strateji anlayışından bir kez olsun nasiplenememiş bu medya kovboyları, "taktik" sözüyle en ön saflara zihniyetten mahrum tiyatrocuları yerleştirmekten hiç çekinmemektedir. Bu yüzden düşmanın namertliği dahi bu medyanın eliyle insanlar nazarında bir

tip prestij terfisine sokulmakta, özgüvenleri de mücadelemize karşı hiç yere çetinleştirilmektedir.

Bu sığılığın bir neticesi olarak, heva ve nefislerinden kopamayan bir sürünün, ufku bulunmayan bir ilim deryasına bekçilik edermiş gibi hadsizce Türk kültürüne neyin katılıp katılmayacağıyla alakalı meşgul olmasına neden hep şaşırıp kalırız? Zaten düşünmemek uğruna bahane üretmekle canhıraş uğraşan bir dizi organizasyonun sonucundan, daha başka ne bekleyebiliriz?

Bunlar, kendilerinden beklenen yoksunlukları apaçık gösteredursun, geriye kalan düşünürleri (?) de kof bir modernizmin pençesinde sayıklayıp durmaktan başka ne yapar ki?

İşte bu düşünsel boşluğun bir tezahürü olarak, rahmetli Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun da deyimiyle, anca kendisine Tony dedirten Turhanlar, Dennis dedirten Denizler, John dedirten Canlar ortaya çıkmaktadır.

Bu maddeci zihniyetin temsilcileri, bu şekilde düşman takındıklarına dahi biraz olsun zarar veremeyip üstüne onlara git gide benzedikleri gibi, nedense önlerine düşen her fırsatta bize karşı cephe almayı da zorunluluk olarak görür, samimi Türkçülerin başını çektiği bu "redd-i ahlaksızlık" cephesinden kendilerini hemen ayırma ihtiyacında hissederler. Bir de üstüne göğüs

kabartılarak, “Yanlış doğrusu önemli değil, medyada/meydanda varlar, o yeter.” denilir.

Bu konunun çözülmesi ve -hâlihazırdaki âşikâr durumunun iyice netleştirilmesi için bazı soruları sormak ve bu bağlamda duyurmak elzemdir.

Bu alışveriş meselesi olsa müşteri kaybettirir, dizi olsa “izlenmez” diye kaygı duyulur da, niye konu Türklük olunca her iş sırf işliğinden dolayı meşru kabul edilir?

Popülist sloganların, niteliksiz düşmanda duygusal bir rahatsızlığa yol açıyor olması, Türklüğün niteliğinin düşmesine ve bu boş uğraşlara dalmasına hiç degecek bir şey midir?

Eğer mesele, sırf Türklük uğruna yapılan bir işin selametini sağlamaksa, eleştirel düşüncenin sağlayıcı istikametinde, gerçek dertlerle yoğrulmuş akılların oluşturacağı bir direnci, hangi operasyonel kuvvet ne şekilde yıkabilir? Böylesine bir aşikârlığın karşısında samimi bir gönlün mevcut sığığa karşı cephe almaması hiç mümkün müdür?

Diyebiliriz ki, varı ve yoğu keyfiyete emanet edilmiş anlık “eylemelerin” kâr-zarar analizinin neticesi en baştan bellidir.

Bunların parladığını ve algoritmalar eliyle şişirildiğini gördükçe, mesnetsiz umutsuzluklara kendimizi sürüklemek yerine, rahmetli Atsız Beğ’in şu sözlerini zihnimizin bir taraflarında her daim anımsamalıyız: "Yanlış ve yalan davalar daima parlak gözükür. Fuhşun felsefesini yapmak, namusun müdafaasını yapmaktan daha kolaydır."

Türkçülük, fuhş edebiyatının bu kolaylığına rağmen, insanın ruhi temayüllerinden kaynak aldığı içindir ki, ebedilik vasfına muktedirdir.

Buna bağlı olarak biz, bunun tersine dair bir maddeleşmeyi, düşünmekten dahi çekiniriz, çekinmeliyiz.

Nasıl ki bir kişi cepheye ikmallsiz gitmeye akıl sır erdiremiyorsa, Türklük gibi temelini tefekkürden ve yasadan almış konuların da safları topyekûn eğitilmiş olmalı, zihnî ikmalin aksatılmamasına organizasyonlarca hususi önem gösterilmelidir. Millî Kültürü sırtlayıp arşa doğru taşıyacak olan bilinç “Olsun ya, Türk’e faydalı.” gibi cümlelerin o makûs ve donuk hissiyatını taşımak zorunda bırakılmamalıdır.

"Bize düşense, o sahte parlaklığa ve popülist nümayişlere aldanmadan; Türklüğü fikrin, ilmin ve şuurun sarsılmaz zemininde tekâmül ettirmektir. Zira unutulmamalıdır ki kavgamız, ancak anlayışımız ve idrakimiz kadar büyük olacaktır."

Anlamalısınız ki, burada “anlayış” kelimesini kullanırken, bu durumu bütün bir milliyetçi külliyyatı okumak gibi bir marifete isnat etmekle alakalı bir derdimiz yoktur. Geçmiş yıllardan süregelen tecrübelerimizle şurası sabittir ki, Türkçülüğü bilmek ile Türkçü olmak arasında çok açık birtakım farklar bulunmaktadır. Bütün bir Türkçü külliyyatı okumak, Türkçü olmaya değil, ancak Türkçülüğü bilmeye yetecektir. Bildikten sonra geriye kalan mevzumuzsa, metnin başından beri bahsettiğimiz düşünme

eylemidir. Bu düşünceleri bir düstur olarak takınmaktır.

Bu bahse dair verilebilecek gayet uygun ibretlik bir örnek de vardır. O ise şüphesiz ülkemizdeki “hafız” kesimidir. Bunlara bakınca görülür ki, bir külliyyat tepeden tırnağa ezbere bilinse dahi, barındırdığı o değer ve öğütlerin üzerine sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde düşünebilme kabiliyetine erişmek, ezber yapmak kadar basit bir mesele değildir. Nesilden nesile o kadar ezberletilen sayfalarca ilke, insanların yaşamlarının merkezinde bir dert olarak bu yüzden barınmamaktadır. İşlenmeyen bir bilgi, amaçsızlık uğrunda hiç olmaya zincirlenir, çarpılır. O artık bir kırıntıdır ve bundan sonra kendi nefsinize hizmete kullanıp yamultacağınız bir araçtan başka herhangi bir şey olamaz. Bunun tersi üretimle, üretime teşvikle mümkündür.

Bu denklemden dolayıdır ki Türkçüler, okuduklarından daha fazla düşünmek zorundadırlar. Bu günümüzde artık besbelli önümüzde duran varoluşsal bir mecburiyettir. Ancak bu sayede, hiçliğe mahkûm o sloganların karanlığını yırtıp, mazinin mirasını istikbâlin kurucu iradesine çevirebiliriz.

Çevireceğiz.

Çeviri ve transkripsiyon metinler

TARİHİN AK SAYFALARI¹⁰ – ROZA AYTMATOVA İLE RÖPORTAJ¹¹

Röportajı alan: Panara Cayılova

Kırgızca Aslından Türkçeye Aktaran: Çepni Serhat Öztürk

Röportaja Geçmeden Evvel

Panara Cayılova'nın, Cengiz Aytmatov'un kız kardeşi Roza Törekulovna Aytmatova ile yapmış olduğu röportaj, Aytmatov ailesinin tarihçesine katkıda bulunan bir belgedir. Okurlarımızın, Roza Hanım'ın anlatısına daha iyi nüfuz edebilmesi adına, kısa da olsa röportajda yer alan şahıs adlarına ve söz konusu döneme dair bir ön bilgi verelim, dedik.

Aytmat

Törekul'un babası, Cengiz'in dedesi olan Aytmat, Talas ilinin Şeker köyünde yaşayan; dikiş makinesini köye ilk getiren, okuma yazma bilen, komuz ustası ve çalışkan bir çiftçiydi. Yenilikçi bir ruha sahip olan Aytmat, 1913-1914 yılları arasında ağabeyi Birimkul ile köye hizmet olsun diye Kürküröö nehrine bir değirmen kurarlar. Fakat Aytmat, bu değirmen yandıktan sonra ailesinin geçimini sağlamak için oğlu Törekul'u yanına alarak Maymak'taki demiryolu inşaatında işçi olarak

çalışmaya başlar. Aytmat'ın bu fedakârlığı, zeki bir çocuk olan oğlu Törekul'un Rus işçilerinin tavsiyesiyle Oluya-Ata'daki Rus okuluna gönderilmesine vesile olmuş ve ailenin aydınlanma yolculuğunu başlatmıştır.

Törekul Aytmatov

1903 doğumlu Törekul Aytmatov, Rus okulundaki eğitiminin ardından 1921'de Taşkent'te ve sonrasında Moskova'daki Doğu İşçileri Komünist Üniversitesi'nde eğitim görerek Kırgızistan'ın aydınlanma kuşağının öncülerinden biri haline gelmiştir. Bolşevik ideolojisinin Kırgız halkını modern bir geleceğe taşıyacağına inanan Törekul, Sovyet hiyerarşisi içinde hızla yükselerek Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Merkez İcra Komitesi Başkan Yardımcılığı ve Kırgız Bölge Komitesi'nin İkinci Sekreterliği gibi çok hayati görevler üstlenmiştir. 1927-1928 yılları arasında ülkenin güneyindeki toprak-su reformlarını, "Sovyetler topraklarımızı elimizden alacak" şeklindeki yoğun kara

¹⁰ Orhan Söylemez, Kırgız Türkçesinde "Tarihtin Aktay Baraktarı" başlığı ile yayımlanan bu kitabı Türkiye Türkçesinde "Tarihin Ak Sayfaları" başlığı altında yayımlamıştır. Ben de literatüre sadık kalmak düşüncesiyle, bu röportajın da adı olan aynı başlığı "Tarihin Ak Sayfaları" şeklinde aktarmanın doğru olacağını düşündüm. Yoksa, "Tarihin Akça Sayfaları, Tarihin Beyaz Sayfaları..." gibi çeşitli aktarımlar da aklımdan geçmiş idi.

¹¹ Röportajın, **Panara Cayılova** adlı yazarın "Ömür İrmemderi" adlı kitabınının 65. sayfasındaki başlığı: Tarihtin Aktay Baraktarı'dır.

propagandalara ve zor şartlara rağmen büyük bir kararlılıkla bizzat yöneterek hayata geçirmiştir. Aynı zamanda Kırgız eğitim enstitülerinin kurulması, ders kitaplarının basılması, Latin alfabesine geçiş ve "Kominist" ile "Erkin Too" gibi yayın organlarının hayata geçirilmesinde başat rol oynamıştır.

Törekul'un hayatını birleştirdiği Nagima Hanım ise, Karakol doğumlu zengin bir Tatar tüccarı olan Hamza Abduvaliyev'in kızıdır. Kendi dönemine göre oldukça eğitilmiş ve ileri görüşlü olan Nagima, kadın hakları, okuryazarlık kampanyaları ve kadın derneklerinin kurulmasında kocasıyla omuz omuza eşsiz bir mücadele sergilemiştir.

"Kanlı Yıl" ve Siyasi Represyon (1937-1938)

Ancak ailenin bu aydınlık yürüyüşü, 1930'ların "Büyük Temizlik" diye andıkları Kırgın (Represyon) yıllarında, Stalinist rejiminin paranoyakça politikalarıyla kanlı bir kâbusa dönüşmüştür. 1933-1934 yılları arasında Törekul Aytmatov, Kırgızistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırıp burjuvazi-milliyetçi bir devlet kurmayı amaçladığı iddia edilir. Tehlikenin kapıya dayandığını hisseden Törekul, 1937 yılında Moskova'dayken, "halk düşmanı" ilan edilmesinin ardından çocuklarının yetimhanelere verilmesini ve eşinin tutuklanmasını engellemek için Nagima'yı ve çocukları (Cengiz, İlgiz, Lyutsiya, Roza) Kazan garından bir trene bindirerek Şeker köyüne geri göndermiştir. Tren hareket ederken vagonun peşi sıra koşan Törekul'un o çaresiz bakışları, o dönem 9 yaşında

olan Cengiz Aytmatov'un hafızasına ömür boyu kazınmış, babasını son görüşü olmuştur.

Törekul Aytmatov, 1 Aralık 1937'de Moskova'da tutuklanmış, tüm zorlamalara rağmen hiçbir "karşı devrimci" suçu kabul etmeyerek onurlu bir duruş sergilemiştir. 5 Kasım 1938 gecesini, SSCB askeri heyetinin gizli duruşması neticesinde ölüm cezasına çarptırılmış ve Frunze (Bişkek) şehrinde kurşuna dizilmiştir.

Halk Düşmanının Çocukları ve Direniş

Törekul'un ölümünden habersiz olan Nagima Aytmatova, eşinin "mektup yazma hakkı olmayan uzak bir kampa gönderildiği" yalanıyla teselli bulmaya çalışmış, yirmi yıl boyunca kocasının döneceğine dair aldatıcı bir umutla yaşamıştır. Bu karanlık yıllarda "halk düşmanının ailesi" damgasıyla toplumdaki dışlanan aileyi Şeker köyündeki babaanne Ayımkan ve hala Karagız sahiplenmiştir. Cengiz Aytmatov'u dünya edebiyatının zirvesine taşıyacak olan efsaneler, masallar ve Kırgız sözlü kültürünün tohumları, bu yoksul ve dışlanmış günlerde bu kadınların anlattığı hikâyelerle onun zihnine ekilmiştir. Nagima Hanım'ın çelikten iradesi ve çocuklarına verdiği eğitim sevgisi, onların bu travmatik süreçten yara almadan, topluma faydalı bireyler olarak çıkmalarını sağlamıştır.

Ata-Beyit: 53 Yıl Sonra Gelen Yüzleşme

Aytmatov ailesi ve Kırgız halkı, katledilen aydınlarının mezarını tam 53

sene boyunca bulamamıştır. Hakikat, 1991 yılında, babası eskiden bir KGB bekçisi olan Bübura (Abykanova) Kıdıraliyeva'nın yıllarca sakladığı sırrı ifşa etmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Çon-Taş'taki eski bir tuğla fırınında yapılan kazılarda, aralarında Törekul Aytmatov ve Kırgız aydınlarının bulunduğu 137 kişinin üst üste yığılmış kalıntıları bulunmuştur. Törekul'un kimliği, gömleğinin cebinde bulunan ve üzerinde kurşun delikleri olan suçlama belgesi sayesinde teşhis edilmiştir.

Cengiz Aytmatov'un "Ata-Beyit" (Babalar Mezarı) adını verdiği bu mekân, 30 Ağustos 1991'de kurbanların devlet töreniyle onurlandırılarak yeniden defnedildiği ulusal bir hafıza merkezine dönüştürülmüştür. Büyük yazar Cengiz Aytmatov da 2008 yılında vefat ettiğinde, vasiyeti üzerine çok sevdiği ve yıllarca aradığı babasının yanına, Ata-Beyit'e defnedilmiştir.

Aytmatov ailesinin serüveni, dede Aytmat'ın değirmeninden başlayan, Törökul'un trajik siyasi yaşamıyla sarsılan, Nagima'nın bitmek bilmeyen umuduyla korunan ve Cengiz Aytmatov'un kalemiyle ölümsüzleşerek tüm dünyanın okuduğu bir insanlık destanına dönüşen, Kırgız modern tarihinin ta kendisidir. Kız kardeşi Roza Aytmatova'nın "Tarihin Ak Sayfaları" kitabında kaleme aldığı gibi, bu ailenin her bir bireyi, ulusal bir acıyı muazzam bir kültürel mirasa dönüştürmenin en yüce sembolüdür.

TARİHİN AK SAYFALARI

Dünyaca ünlü yazarımız Cengiz Aytmatov'un kız kardeşi Roza Törökulovna'nın "Tarihin Ak Sayfaları"¹² adlı kitabı yayımlandı. Bu kitabı okuyan insan, şüphesiz düşünceye dalar.

Kırgız halkının tarihindeki kanlı yıllar göz önüne getiriliyor.

— **Roza Törökulovna, bu kitabı yazmanıza neler sebep oldu?**

— *Bir zamanlar, birtakım işlerim için Fransa'ya gittim, Fransız bir kadının evinde kaldım. Evinde çokça kitap vardı. Bir gün, baktım ki, bunlar yalnızca Fransızca, İngilizce kitaplar. Aralarından, Rusça olarak, tek, Anastasiya Tsvetayeva'nın "Anılarım"¹³ adlı kitabını buldum. Büyük bir ilgiyle okuyup bitirdim. Meğer, Anastasiya, ünlü şâir Marina Tsvetayeva'nın kız kardeşi oluyormuş. Niyedir, o kitaptan çok etkilendim. "Ben de böyle bir kitap yazsam..." diye hayale daldım. Sonra, "Tarihin Ak Sayfaları" o hayallerin neticesi oldu. Henüz yazar değilken, bu kitaba nasıl başlayacağımı, nasıl yazacağımı bilmiyordum. Yazabilir miyim, yazamaz mıyım diye uzun vakit kuşku içinde kaldım. O vakitlerde, fikirdeşlerim; ki onların içerisinde değer verdiğim ulu insanlar, yoldaşlarım, bana destek oldular. Netice itibariyle,*

¹² Тарыхтын Актай Барактары

¹³ Мои Воспоминания

kitabın her bir bölümü “anı” mahiyetinde yazıldı. Her yazışmada, tekrar o olayların sıkıntısına battım, yüreğim sızladı.

— **Kitap aracılığıyla yazgınıza şahitlik eden her insanın ağlayası gelir. Yüreğinizi sızlatan o sırlarınızı okuyucularla bölüşmek ister misiniz?**

— Ben, babamdan, beş aylıkken ayrıldım. Ondan sonra babamla alâkalı hatırladığım hiçbir şey yok. Annem Nagima’dan, halalarım Karagız ile Gülayım’dan duyduklarım birikti, yüreğime oturdu, bunlar benim anılarım hâlini aldılar. Halkın ağzında, bizim dedemiz “Aytmat; ekmeği biçmeyi bilen, maden işleyebilen, eyer yapan, komuz yapan usta bir âdem.” imiş. Yaşadığı köyde ilk kez “Zinger” markasından dikiş makinesi satın alan kendisi olup, elbise diker imiş. Köylüleri “Terzi Aytmat” derlerken, genç kızlar ona “Terzi Amca” diye hitap ederlermiş. Şöyle ki, babam hakkındaki hatırlayışlarım, çoğunlukla resimlerine baktıktan sonra başladı. Çünkü babamın Cengiz, İlgiz ve Lutsiya ile çekildiği fotoğraflar fazla idi. Benimle çekildiği bir fotoğrafı bile yok. Özellikle babam ve annemin ortasında mutlu bir poz vermiş Lutsiya’nın resmini gördüğümde,

tam anlamıyla içime tuz basılmışçasına canım acıdı. Ve sonra, anneme “Babam neden benimle fotoğraf çektirmiş değil? Ne o, beni sevmiyor muydu?” diye sormuştum. O zaman annem “Nasıl sevmesin seni? Sadece imkânı olmadı. İmkânı olsaydı seninle pek çok fotoğraf çektirirdi.” diye beni teselli ederdi. Her ân babamı sorup, annemin rahatını çokça bozmuşumdur. Kader böyleymiş, annemizin ömrünün her bir yılı başka başka geçti. Bazen hayat onu yükseltecek olsa, toplumun en üst seviyesine çıkarsa, bazen de başına yığıldığı kaygı ile, sürgün yaşantısı ile bu durumu değiştirip onu zorlamıştır. Fakat hangi şartların içerisinde olursa olsun, annem, kendisini “Varlığa övünmez, yokluğa yerinmez.” denildiği gibi temiz, iyi huylu, metanetli bir insan olarak muhafaza etti. Tertemiz alın teriyle yaşadı. Kendisine has yüksek insani değerlerini hiçbir zaman kaybetmedi.

— **Anneniz, sizi, tarihte “Kanlı Yıl” diye adlandırılan 1937 yılının 8 Mart’ında doğurmuş görünüyor?**

— O zamanlar, “Vur!” deyince, öldürmenin huy edinildiği dönem...¹⁴ Annem beni kaygı içerisinde doğuruyor. Kız olduğumu öğrenince “Kocam kız bekliyor idi.” diyerek, çok

¹⁴ Şapkasını çıkar deyince başını almak. Vur deyince öldürmek.

sevinmiş. Fakat o zamanlar, tedirgin ve kaygılı hâllerinden de ötürü bitap düşüyor. Yeni doğum yapmış bir kadının gevşemiş vücudu sıtmayla ürperir; kadının ateşi çıkar, kendinden geçer. - Annem de böyle bir hâlde-Sayıklarken, babamla ilk tanıştığı andan başka, babamın yakalanıp götürülüş ânı, film şeridi gibi gözünün önünden geçer. Kendine geldiğinde ise “Kâbus imiş, Allah’ım, sen koru!” diyerek, içi ferahlamış. Benim adımlı Cengiz ağabeyim koymuştur. Babam ise “Roza adı güzelmiş, ‘İzvestiya’ Gazetesinde Rozetta adlı İspanyalı partizan kız hakkında makale çıktı. Kız kardeşin de onun gibi yürekli kızlardan olsun. Ondan ötürü adını Rozetta koyalım, e günlük hayatta Roza diye çağırırız.” demiş. Böylelikle, ben az bir şey büyüdüğümde, ahval de iyice çetinleşmiş olacaktır ve babamın ricasıyla, annem, dört çocuğunu peşine takıp, Kazan’dan trene binip Talas’a gelecektir. Babam o zaman çocuklarını son kez görüyor. 1 Aralık’ta babamı hapsediyorlar. O âna kadar babamın son mektubu anneme ulaşmış oluyor. Annem o mektubu ömrünün sonuna kadar kutsal bir kâğıt gibi sakladı.

— **Babanızla aynı yerde hapis yatan kişiyle kaç yıldan sonra bir araya geldiniz? Bununla ilgili beyan verseniz?**

— O kişinin ismi Teñirberdi Alapayev idi. Maalesef, onun haberi bize çok geç geldi. 1975 yılının güz aylarında Talas’a vardım. Oradan, Kasida denilen kadın, beni aramayı kendine görev edinmiş. “Benim Teñirberdi adlı ağabeyim, sizin babanızla aynı koğuştaki kalmış. ‘Çocuklarına söyleyecek iki çift lafım var.’ diye sizi arıyor. Şu an tüberküloz hastalığından mustarip, ölümün eşiğinde, yatıyor. Varıp, buluşup, onu görseniz ya.” dedi. Babamın son anlarını bilmek için, aceleyle, hastaneye vardım. Dışarıdan dayanıklı görünmesine karşılık, hastalık, adamı iyice perişan düşürmüştü. Derinden, güçlükle nefes alan bu kişi, beni görüp, of çekti, uzunca bakıp bana, gözlerin Törökul’dan, dedi. “Babana benziyorsun... Şimdi ölsem de gam yemem. Öbür dünyada Tökö¹⁵ ile bir araya gelsek, şâd olacağım...” diye söylendi, nefes nefese kaldı. “Benim ağabeyim, Uzakbay, Talas’ın yukarı tarafındaki ‘Ak-Car’ kolhozunun başkanı idi. Az başkaldırıldığında, vatan haini deyip, tutuklayıp hapsettiler. Sonra ben tutuklandım. Ağabeyim ‘Vatan haini, hani, ne işler çevirdin?’ diye ömrümde duymadığım şeyler hakkında sorguya çekilip, tekmelendi, dövüldü. Ben de inat edip sustum, o sırada sabrı tükenen sorgu

¹⁵ Törökul Aytmatov’u kastediyor.

yargıcı, tüfeğinin kundağı ile suratıma bir vurdu... Kaç dişimin döküldüğü hatırımda yok. Aklım gitti, düştüm. Hücrenin soğuk beton zemininde yüz üstü kendime geldim. Etrafımda sakalı bıyığı uzamış, aç, tükenmiş 6-7 kişi vardı. Köşede yalnız demirden bir sedir.. Müslümanın biri gelip, yüzümdeki kanı temizledi. 'Kalk kardeşim, yatağa benim yerime yat.' deyip, sedire yatırdı. Bu sedire, belli bir sırayla yatıyorlarmış. O gün sıra Törekul'da idi. O bana kendi sırasını verdi. Böylece biz yakın arkadaş olduk. Hapishanenin minder kılıflarından küçük bir yastık dikip, üstüne; Cengiz, İlgiz diye ve alt tarafına da Talas diye yazıverdi. Bir seferinde beni kenara çekip 'Bizim kaderimiz yakında tayin edilecek gibi görünüyor. Sen ne zaman serbest bırakılıp buradan çıkacak olursan, ailemi bulup, onlara haksız yere tevkif edildiğimi, suçsuz olduğumu söyle. Onlar benim kendi ülkeme fenalık etmediğimi bilsinler. Bir şey daha, eğer beni Moldovanovka'daki hapishaneye naklederlerse, o zaman polislerden sabun rica edeceğim. Eğer Sibiryaya'ya gönderirlerse, tarak rica edeceğim. Eğer diş fırçası istersem onlardan, Ural'a aktarılmışım demektir. Bunların hepsi, aileme kesin malumat vermeni sağlayacaktır. Beni

mektup yazmak hakkından alıkoymaları yüksek ihtimaldir...' dedi. Törekul'u alıp gittiler, onu iki gün bekledim. Fakat, koğuşa geri gelmedi. Çok geçmeden, on yıllığına, zorla, bulunduğum yerden alınıp, Sverdlov hapishanesine nakledildim. Cezam bittiğinde ise ülkeme dönmeme izin vermediler. Sibiryaya'nın duyulmadık, görülmedik, bilinmedik yerlerinde yaşamama izin verildi. Tatar bir kızla evlendim. Çocuklarımız oldu, fakat, doğduğum topraklara olan hasretim geçmedi. Hruşçov'a¹⁶ binlerce kez teşekkürler, doğduğum topraklara geri dönmeme izin verdi. Bir ara hastanede yattım, bir çocuk kitap okuyordu. Hele bir bakayım, dedim. Meğer, o Cengiz Aytmatov'un 'Samançının Colu'¹⁷ hikâyesini okuyormuş. Törekul'un oğlunu bulduğuma hayli sevindim. Fakat, Cengiz'e mektup yazmaya muvaffak olamadım. Karara varamadım, bıraktım." deyip ağlayıverdi. Babamın son saatlerinde yanında olmuş bu ihtiyarı kucaklayıp, ben dahi ağladım...

— **Babanızın naaşı elli üç yıl sonra mı bulundu?**

— Şimdi, bu bir korkunç hikâye idi... "Doğru, eğilir, bükülür ama kırılmaz." denilene o zaman

¹⁶ Никита Сергеевич Хрущёв - Nikita Sergeyeviç Kruşçev

¹⁷ Toprak Ana

inandım. 1991 yılı... Bağımsızlığın yeniden kazanıldığı günler... Mevsimi, çağı gelmişe benziyordu. Bübüra Abla, KGB'ye, Stalin zulmetinin kurbanlarının gömüldükleri yeri göstermeye hazır olduğunu bildirir. Hiç kimse sözüne kulak vermez. O zaman Bübüra Kıdıraliyeva KGB'de çalışan Bolot Abdrahmanov adlı delikanlıyla buluşur. Tam o zaman, babamın suçlama kâğıdı bulunur. Elli üç yıldır yer altında dünkü gibi kalmış naaşlar hava alınca bozulmaya başlamış. Oradan yüz otuz yedi kişinin naaşı çıkarıldı, denilene göre hepsinin başlarının arka tarafında delik varmış. Demek, hepsini arkalarına döndürdüler, başlarından vurdular. Çünkü sol cebindeki mektubun ortası delik idi. Yani, ne zorlu günleri başımızdan atlattık... Bu yaşanılanlar benim hayatımı çok değiştirdi. Yüz otuz yedi naaşın ayrı ayrı defnedildiği mezarlara bakıp, "Kurbanın olayım babam, şunca yıl seni aradım, şimdi bulduğumda ise birimizin evinden çıkaramadık ya seni... Bizi affet, baba..." deyip derin bir hüzünlü ağladım. Yüz otuz yedi ayrı mezarın başındaki askerler, naaşları alıp çukurlara tek tek yerleştirdiler, defnettiler ki insanın dayanamayacağı bir görüntüydü... Tüm vücudumu bir titreme aldı. Bir aralık başım döndü, gözlerim karardı. O zamanlar ailemize uğrayan talihsizliklerin ardı arkası

kesilmedi. Ben, bize böyle bir yaşam yaşatanların hepsini unutup, hepsini affetmek istedim...

— **Annenizin, hakikati öğrenmek için varmadığı yer yoktur?..**

— Annem inatçı idi. Kocasını araştırıp, hangi yere mektup yazmadı ki?.. Bir mektubuna, "Törökul Aytmatov, on yıllığına, zorla özgürlüğünden alıkonuldu." diye cevap gelmiş idi. Fakat sonra, on yıl geçse de o mektubun üzerinden, babam dönmüş değildi...

— **Nagima Aytmatov'a, Cengiz Aytmatov'un ünlü olacağını daha onun çocukluk çağlarından itibaren anlamıştı, diye söylentiler var.**

— Bu gerçek. Ayzavari denilen kâhin, "Büyük oğlun ünlü olur. Seni on yıl sonra Şeker'den alıp gider. Hayat standartlarınız düzeldir. Kocana gelecek olursak, hayatta. O, şüphesiz, gelecek. Çocuklarına iyi bak." demiş. Akabinde, onun bu sözlerinin hepsi çıktı. Bir tek babam gelmedi. Gelmeyeceğini bilse gerek. Yalnız, annemin hayattaki tek ümidini de yıkmak istememiş, yalan söylediğini daha sonra annemiz de biz de anlamıştık.

— **Bir soru daha, Cengiz ağabeyiniz hakkında "Bir anı kitabı yazsam..." diye düşündüğünüz oluyor mu?**

— *Evet, öyle düşüncelerim oluyor. Yazsam iyi olurdu. Yaşı yetmiş dört oldu.¹⁸ Vakit, geldi miydi, ayırt emeksizin kendine ait olanı alıp gidiyor. Uğraşıyorum yani, anılarımın bir bölümü hazır. Gücüm yeterse, bunu tamamlayabilip de elimden çıkartabilirsem, iyi bir iş yapmış olurdum. Fakat, bilmiyorum...*

¹⁸ Ömür İrmemderi adlı kitapta, bu röportajın yapıldığı yer ve zaman belirtilmiyorken, Roza Aytmatova'nın Cengiz Aytmatov'un o zamanki yaşıyla alâkalı verdiği bilgiden sonra, bu röportajın 2003 yılında yapıldığını anlıyoruz.

ŞÂİRLERİN KELİME DÜNYASI¹⁹

Yazar: M. Nermi

Latin Kökenli Türk Alfabesine Aktaran: Saltuk Şevket Yazıksız

Okumadan Önce Kısa Bir Biyografi

MUSTAFA NERMİ

Mustafa Nermi (1890–1971), Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yetişmiş; II. Meşrutiyet yıllarından Cumhuriyet devrine uzanan süreçte fikir hayatı, gazetecilik ve edebiyat alanlarında faaliyet göstermiş bir aydın ve yazardır. Türkçülük düşüncesi, dilde sadeleşme ve modernleşme tartışmaları çerçevesinde şekillenen entelektüel çevrelerde yer almış; fikrî üretimini yalnızca Osmanlı coğrafyasında değil, uzun süre yaşadığı muhtelif Avrupa şehirlerinde de sürdürmüştür.

2 Kasım 1890 tarihinde Köprülü'de (bugünkü Veles) dünyaya gelen Mustafa Nermi, çocukluk ve ilk öğrenim yıllarını Balkanlar'daki değişim sürecinin yoğun biçimde hissedildiği bir ortamda geçirdi. Gençlik döneminde Selanik'e giderek burada eğitim hayatını sürdürdü. Dönemin yenilikçi eğitim kurumlarından biri olan Selanik Hukuk Mektebi'nde öğrenim görmesi, onun hem hukuk sahasında hem de sosyal bilimlere ilgi duymasını sağladı. Bu yıllar, Osmanlı toplumunda siyasî hareketliliğin arttığı, milliyetçilik ve modernleşme fikirlerinin tartışıldığı bir döneme karşılık gelmekteydi. Mustafa Nermi de bu atmosfer içinde fikir

hayatına yöneldi ve erken yaşlardan itibaren yazı faaliyetlerinde bulunmaya başladı.

Selanik'te bulunduğu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti çevresiyle temas kurarak dönemin önde gelen aydınlarıyla ilişki geliştirdi. Dilin sadeleştirilmesi ve millî bir edebiyat anlayışının oluşturulması gerektiğini savunan entelektüel gruplarla yakınlık kurdu; bu doğrultuda dergi ve gazetelerde yazılar yayımladı. Genç Kalemler dergisi çevresinde yürütülen tartışmalara katılarak Türkçülük düşüncesinin dil ve kültür alanındaki temellerinin şekillenmesine katkı sundu. Bu çevrede yer alan aydınlarla kurduğu temaslar, onun düşünsel yönelimini belirleyen başlıca etkenlerden biri oldu. 1911 yılında neşredilmeye başlayan Yeni Felsefe Mecmuasının kuruluşunda rol alması da bu entelektüel faaliyetlerin önemli bir göstergesi sayılmaktadır. Bu dönemde kaleme aldığı yazılarda Türk kimliği, toplumsal yenilenme, eğitim reformu ve kültürel modernleşme gibi konulara ağırlık verdi; dilde sadeleşmenin geniş halk kitleleriyle iletişim kurmanın temel şartı olduğunu savundu. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem gibi münevverlerle birlikte Türk

¹⁹ Mustafa Nermi. "Şairlerin Kelime Dünyası." Hayat Mecmuası, II/43 (22 Eylül 1927), s. 327–328.

milliyetçiliğinin dil ve düşünce temellerinin atılmasında rol oynadı.

1911 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Avrupa'ya gönderilmesi, Mustafa Nermi'nin hayatında yeni bir safhanın başlangıcı oldu. Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde sosyoloji eğitimi alarak Batı düşüncesiyle sistemli biçimde temas kurdu. Sosyoloji, siyaset bilimi ve felsefe alanındaki gelişmeleri yakından takip etmesi, yazılarında daha analitik ve karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirmesine imkân tanıdı. Avrupa'daki entelektüel çevrelerle kurduğu ilişkiler, onun Osmanlı toplumunun dönüşümünü daha geniş bir tarihî ve kültürel bağlam içinde değerlendirmesine katkı sağladı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya yerleşen Mustafa Nermi, uzun yıllar Dresden ve Berlin'de yaşadı. Bu dönemde geçimini tütün ticaretiyle sağlamasına rağmen basın ve yazı faaliyetlerinden kopmadı. Türkiye'de neşredilen çeşitli gazetelere yazılar göndererek kamuoyu tartışmalarına katılmayı sürdürdü. Avrupa siyasetinin gelişimi, Yahudilik meselesi, milliyetçilik düşüncesinin farklı toplumlarda aldığı biçimler ve Türk kimliğinin modern dünyadaki yeri gibi hususlar, bu yıllarda kaleme aldığı makalelerin temel temalarını oluşturdu. Böylece hem Avrupa'daki gözlemlerini hem de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönüşüm sürecine ilişkin değerlendirmelerini yazılarına yansıttı.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki fikir hayatını uzaktan da olsa yakından takip eden Mustafa Nermi, 1940'lı yılların sonlarında yeniden daha aktif

biçimde basın alanında yer aldı. 1949 yılında kurulan Yeni İstanbul gazetesinde başyazarlık görevini üstlenmesi, onun gazetecilik kariyerinin en önemli aşamalarından biri oldu. Bu görevini ölümüne kadar sürdürerek düzenli biçimde fikir yazıları kaleme aldı. Yazılarında Türk toplumunun modernleşme süreci, dil politikaları, kültürel kimlik meseleleri ve Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri gibi konular üzerinde durdu. Uzun yıllara yayılan tecrübesi ve farklı ülkelerde edindiği gözlemler, değerlendirmelerine tarihsî derinlik kazandırdı.

Hayatının son dönemlerini İstanbul'da geçiren Mustafa Nermi, 1971 yılında burada vefat etti. Günümüzde Mustafa Nermi, Türk düşünce ve basın tarihinin gölgede kalmış fakat etkili figürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Türk milliyetçiliğinin fikrî gelişimi, dilde sadeleşme hareketinin arka planı ve erken yirminci yüzyıl Avrupa entelektüel atmosferinin Osmanlı aydınları üzerindeki tesirini anlamak cihetinden yazıları önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

METİN

Posterleri yazanın gayesi; kar'filere derin bir edebiyat tahlili takdim etmek değildir. Bu işi Türk ilinin edebiyat salâhiyetlerine bırakmak kadar tabî bir şey tasavvur olunamaz. Biz, burada şairlerle kelimeler, daha doğrusu lisân arasındaki münâsebetleri araştırmak fikrindeyiz. Galip Dede; "Bir başka lisânı tekellüm" ettiğini söylüyor. "Ronsard" da bir "başka lisân tekellüm"üne çalışıyor. Muhtelif milletlerin şiirlerine göz gezdirdiğimiz

vakit, şairlerin bir "başka lisân" aramalarına şahit oluyoruz. Şair, isterse bir başkasını, daha kudretli bir şairi taklit etsin, gaye değişmiyor. Halk dilinin, hâricine koşuyor. Onun başka bir dünyası, bir kelime dünyası vardır. Niçin? Herhangi bir şiiri, herhangi bir sanat eserini okuduğumuz vakit hiç şüphesiz, bize yabancı olmayan kelimelerle karşılaşılıyor. Fakat bu kelimeler; bize büsbütün başka bir his dünyası açıyor, sessiz kelimelerden karanlık çağlayışlar dökülüyor, renkler taşıyor, görmediğimiz kaynakların billurları yanıyor, hayalimizin ufkunda varlıklar eriyor, varlıklar uyanıyor. Niçin? Çünkü: biz, bir "sanat hâdisesi" karşısındayız. Bize yeni bir heyecan, yeni bir yaşayış veren, bizi kendiliğimizden —mevkit bir zaman için— uzaklaştıran odur. Demek oluyor ki: şâirle lisân arasındaki münâsebeti tespit ve tahlil edebilmek için bu sanat hâdisesi ile temâsa gelmek mecbûriyetindeyiz.

Her sanatkârda olduğu gibi şairde de bir "sanat isteyişi", bir coşuş, bir "şekillendirmek iştihâkı" vardır. Fakat bu "sanat isteyişi"ni hayal dünyasına, yaşayış dünyasına hâkim bir irâde tarzında muhâkeme etmek doğru değildir. Bu; "yaşanılan"ın mâhiyetinde "mündemiç" bir şeydir. Yani: "yaşayış"a ait "dinamik" bir tezâhürdür. Şâiri sürükleyen, onu kelime dünyasında gezdiren budur. Sanat isteyişi; sanat hâdisesinin ilk yaratıcı vahdetidir, "A. Rigel". Biz, bu vahdetin mahallî, devrî, şahsî şekillerde ifadelendiğine şahit oluyoruz. Bu tezahür; edebiyat ve sanat tarihinin inkişâfına ait olduğu için bizi burada alakadâr etmeyecektir.

Herkes; şairin lisânıyla her gün konuştuğumuz dil arasında fark olduğunu bilir. Bu basit vakayı daha ziyâde izâha en küçük bir lüzum bile yoktur.

O halde şair, neden halk diline yaklaşıyor, "şe'nî" bir lisân kullanmıyor? Fuzûlinin; Nafi'nin, Tevfik Fikretin şiir lisânı herkes tarafından anlaşılacak kadar Arap ve Acem kelimeleriyle dolu olabilir. Enis Behiç, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, ilh... [vb.] şiirlerini çok sadeleşmiş bir Türkçe ile yazabilirler. Fakat mesele lisânın sadeliğinden ziyâde "hususî şekl"in teşkilinden ibarettir. Biz, öyle naturalist şairler görüyoruz ki: halk dilinin en kaba kelimelerini kullanıyorlar, ihtiyar bir balıkçının, bütün şehir temaslarından uzak yaşayan bir çobanın kaba, pürüzlü sözlerini işitiyor gibi oluyoruz. Biraz sonra dikkat ediyoruz: bu kelimelerle konuşan ne balıkçıdır ne de çoban.. şair; yalnız o kelimeleri daha sert bir tablo çizmek için kullanmıştır. Lisân, yalnız bir vasıta. Muhammet Emin'in "Kesildi mi Ellerin?"deki "hişt, ana!" hitâbı; bu hususta bir dereceye kadar misâl olabilir. Biz şairlerin kaba halk diliyle yarattığı şekilleri; naturalist Alman, Fransız, İtalyan edebiyatında daha mükemmel bir sûrette takip edebiliriz. Demek oluyor ki: idealist olsun, naturalist olsun (başka edebiyat istikâmetleri de böyle) şairin lisân karşısındaki vaziyetini tâyin eden bir şey vardır. Şiir; isterse kelime ihtişâmı içinde ifade edilmiş olsun, isterse sessiz ve gürültüsüz kelimelere bürünsün, bize her vakit başka bir lisân şekli gösterir:

Goethe, Gerhart Hauptmann, Stefan George, Arno Holz'da olduğu gibi..

Bu şair lisânının prensiplerini tâyin ve tespit etmek mevzûmuz hâricindedir. Yalnız şunu söylemek isteriz ki: şair lisânıyla konuştuğumuz lisân arasındaki fark; her şeyden evvel bir "tedric" farkıdır. Şair lisânı; daha yüksek, daha "kesif" bir lisândır. "Yüksek" ve "kesif" tâbirlerinin yanlış anlaşılması için bir izahât vermeyi zarûrî addediyoruz. "Yüksek" ve "kesif" tâbiriyle çok defa güzel âhenkli kelimeler seçmek, ifadeyi asilleştirmek, lisânı pürüzsüz bir hâle getirmek manâsı anlaşılıyor. Fakat böyle bir telakkî; hakîkatî bütün şümûluyle ifade etmekten acizdir. Çünkü biliyoruz ki: naturalistler, tam manasıyla realistler; ifadelerine ideal bir şekil vermeye çalışmazlar, lisânlarının umumî şekli; kelime, ahengi ifşa etmez. Buna rağmen lisânları, hergünkü lisânda başkadır. Demek oluyor ki: böyle bir izah tarzı kâfi değildir. Şair lisânının yüksekliği; "yaşanan" şeyi "kesif" bir hale getirmek "ceht"indedir. Bu "kesif"liği temin etmek için şairin müracât ettiği vasıtalar; sanat ve hayat telakkîsine göre değişir.

Her sanatkârın kendisine göre malzemesi vardır: heykeltraş, mermere bir ifade verir. Ressam; renklerden bir gönül dünyası yaratır, bestekâr coşuşunu seslerle kurtarır. Şairin malzemesi de lisândır, heyecanı, hissî tesîr imkânlarını ihtiva eden lisan.. Bizim hergünkü lisânımızın muayyen bir gayesi vardır: Anlaşmak, muhtelif hedeflerimizi anlatmak. Şairin gayesi bu mudur? Şairin istediği şey; yalnız basit bir anlaşmak ve anlatmak değildir. Hiç şüphesiz, şair, bir şey anlatmak istiyor.

Fakat bu anlatılacak "şey" ; ne riyaziyyat, ne nebâtata, ne de kimyaya ait bir şeydir. Onun için "ifade sükûnu" ile anlatılmasına imkan yoktur. Çünkü şairin "yaşayış"ı kendisine göre bir şekil, bedî'î bir şekil arıyor. Yani: şair; daha ziyâde hissî tesirlere tâbîdir. Onun için şair; "yaşayış"ını şekillendirmek mecbûriyetiyle daha kesif bir "lisân şekli"ne müracât eder. Bu, onun yaşayışını şekillendirmesini kolaylaştırır. Bir şairin dahilî yaşayışı; ne kadar ifade etrafında çırpınırsa, lisânı o kadar heyecanlı olur, o kadar hergünkü lisândan uzaklaşır. (Volkelt - Bedi'iyat Sistemi). Böyle bir şair lisânı; halk lisânını daha "kesif" bir hale getirir. Çünkü: şair; gelişigüzel her kelimeyi intihâp etmez, (sanat telakkîsine göre) Kelimelerin ahengine dikkat eder. İlmî ıstılahlarda olduğu gibi kelimelerin "kat'î manâlar" ifade etmesi; şair için ehemmiyetli değildir. O; aynı manâyı başka kelimelerle de ifade edebilir. Onun için şairin lisânı; "alelâde" bir lisan olmaktan çıkar, kesifleşir. Biz, bu ifade zenginliğini, yeni kelimeler yaratmak ihtiyacını Nietzsche'nin "Zarathustra"sında [Böyle Buyurdu Zerdüş] görüyoruz. Nietzsche, bütün şairler gibi çok kullanılmayan kelimelerle de büyük bir tesir uyandırmasını biliyor. Şair; muayyen bir ifade tarzı yerine neden başka bir ifade tarzına müracât ediyor? Şair, yeni ifade tarzıyla bizi kendi "yaşayış saha"sına getiriyor, biz onu merkezîleşmiş duygularımızla adeta "temaşa ediyoruz." herkesin kullandığı ifade tarzları ise bizde böyle bir ruhî muhteva uyandırmaya "kâdir" değildir. Şair, bu tesiri temin etmek için, çok defa, lisânın "konvensiyonel" şeklinden

de uzaklaşır: “Bu seyyah, bana yabancı değil.” yerine: “Bana yabancı değil bu seyyah! Birkaç yıl evvel buradan geçti. Zarathustra, onun adı..” Yeni ifade tarzına da yine Nietzsche’den misal getireceğiz. Nietzsche; “Sen bir zamanlar, kendi derdini taşıyordun, şimdi başkalarını da mı dertli yapmak istiyorsun?” cümlelerini uyandırmak istediği heyecana dar görüyor ve bunu başka bir tarzda anlatıyor: “Bir zamanlar, külünü dağa taşıyordun. Bugün ateşini vadilere mi götürmek istiyorsun?” Sakin ve hareketsiz bir vaziyet; yeni ifadelerle hareket kazanır. “Her varlık şimdiye kadar kendisinin üstünde bir şey yarattı. Bu büyük meddin ceziri mi olmak istiyorsun?” Kesiflik; bu şair lisânının tenevvüleri ile temin edilmiş oluyor. Şair; Alman şairi Stebich’in ifadesiyle “korkmayan bir canlılık içinde gömülmüş”tür, zamanın, “her günün engeli”ni aşmaya çalışır, kendine açtığı kelime yolunu arkasında görünce “kurtulur.” yani: heyecanını, yaşayışını şekillendirmiş sayılır.

Sanat telakkîsi itibarıyla şairin kelime malzemesine karşı aldığı vaziyet nedir? Her şiirin kendine göre bir “üslûb”u vardır: ya şe’nîliği kesifleştirir, yahut onu taklit eder. Kesifleştiren üslubun gayesi; ifade tarzını “idealleştirmek”tir. Son üslup prensibi ise “güzelleştirmek”, yükseltmek gayesini takip etmez, istediği şey; şe’nîliğin “ayniyeti”ni (adéquate) teminden ibarettir, (Volkelt). Şairler böyle bir üslup ikiliğini kabul edip etmemekte serbesttir, biz buna bütün edebî mahsullerde tesâdüf ettiğimizi söylemek mecbûriyetindeyiz. Edebî mahsullerin hâricî şekillerini mütâlaa ettiğimiz vakit bu ikiliği daha

sarih bir surette ifade edilmiş buluruz. Edebî idealistlik; kelimeler karşısında çok muayyen bir vaziyet ifade eder. Şair lisânı şe’nîlikten mümkün olduğu kadar uzaklaşır. Naturalistlikte ise her günkü lisân şe’niyetine daha ziyade yaklaşmak arzusu vardır. Kelimeler, bu vaziyete göre intihap edilir. Yani: idealist üsluba göre lisân “üsluplaşmış” (stilisiert) bir lisândır, kaba kelimelerden, yıpranmış tâbirlerden, hatta halk ifadelerinden hoşlanmaz. Çok işlenmiş, yüksek hayaller, sanatkârca anlatmak tarzı; “hayat lisânı” yerine kâim olur. Edebî naturalistlik; böyle midir? Hayır. O, kelimeler husûsunda da şe’nîliğe mümkün olduğu kadar yaklaşmak ister. Onun için naturalistler; diyalektlerden, sınıf lisânlarından (argo) istifade ediyorlar. Fakat buradaki şe’nîlik de “zahiri” bir şe’nîlikten başka bir şey değildir. Edebî idealistlikte de, naturalistlikte de şiirî “kesiflik” vardır. Bu; daha ziyade kelime malzemesine ait bir tezahürdür. Edebî idealistlik; kelimelere manevî bir yükseklik temin ediyor. Naturalistlik ise kelime malzemesiyle “maddî bir kesifleştirmek” gayesine sâdık kalıyor, aynı zamanda lisânın “renkliliği”ne de yabancı durmuyor. İdealist üslup, hergünkü dilin hatalı şekillerinden galatlarından, kaba tâbirlerinden uzaklaşmakla “bedî”yi temine çalışıyor. Naturalist üslup ise bunun aksine hareket ediyor. Çünkü: onun sanat telakkîsine göre esas olan şey, “karakteristik”liktir. “Bedî”yi, yani “öz şeklinde güzel”i ifade etmek ve “karakteristik”i şekillendirmek için şairin kelimelere karşı alacağı vaziyet bu sûretle daha ziyade anlaşılabilir olur. Naturalistin aradığı “karakter”; yalnız

kaba tâbirlerin bir araya getirilmesiyle temin edilmiş olmaz. Esâsen buna imkan da yoktur. Biz, naturalist edebî mahsulleri tetkik ederken şe'nî lisâna nispetle naturalist tâbirlerin ne kadar az kullanıldığını da görebiliriz. "Karakter"i şekillendirebilmek için şairin "heyecanı" (emotionnel) intihâbı zarurîdir. "Karakteristik" tâbirleri böyle bir heyecan tayin edebilir.

Naturalist, çok defa "ânî kesif bir tesir" yaratmak gayesiyle şe'nî lisânda olmayan "kabalıklar"a da müracât eder. Fakat buna rağmen bütün üslup, şairin hayal yaratmak, hayal yaşatmak ihtiyacını ifşa etmekten geri kalmaz. Biz, bunu Hauptmann'ın eserlerinde pek güzel müşâhede edebiliriz. (Die Weber vesaire..) Demek oluyor ki: naturalistliğin de her günkü lisâna göre daha kesif bir şiir ve edebiyat¹ lisânı vardır. Bundan da anlaşılıyor ki: şair dilinin gayesi; yalnız bir şey anlatmak değildir. Halk dili, şair için bir başlangıçtır. O, oradan kendi alemine varmak emeliyle uzaklaşır. Şair lisânının istediği şey, "gönül tesirleri" yaratmak, kesif tesirler uyandırmaktır. Biz, pek çok şairlerde bu gayenin ne kadar hakim olduğunu hatta kahramanlara ait "karakter"lerin bile çok defa (bu gayeyi temin maksadıyla) ihmal edildiğini görüyoruz.

Şair lisânı; bize —mahiyet itibariyle— iki safha gösterir: 1) Lisân, açık, temiz, hayalimizin uyanışını ezecek kadar "kısaltılmış" olmalı, lisânda "yaşayış"ı temaşa ettirecek "yüksek bir açıklık" temin edilmelidir. 2) Aynı zamanda lisân, bir "his ve tesir" lisânı olmalıdır, bize dahilî bir yaşayışın esaslarını "tevdî" etmelidir." Şair; bunu savtî

hayallerle, teşbihlerle, istiarelerle ilh.. [vs.] temin eder. Şair dilinin "tasvirîlik"i lüzumsuz bir süs, lisâna yalnız "haricî bir kesiflik" veren bir vasıta değildir. Bu, şiirin bünyesinden katiyyen ayrılmayan bir tezahürdür. Şairin "his ve hayal"i yalnız bu gibi esas unsurlarla şekillenebilir. "Kesif bir gaye için kesif malzeme lazımdır." Şair; bize kelime ile renk seyrettirmek, hayaller içinde yıkanan sesler işittirmek istiyor. Bu "hissî=savtî" alemi yaşatmak için kelimelerin bu yaşayışa göre bir araya gelmesine ehemmiyet vermek mecbûriyetindedir. Onun için şaire göre birinci derecede ehemmiyetli olan kelimeler "his ve ahenk" kıymetlerini ihtiva eden kelimeler olabilir. Alelâde lisân; duygularımızı "sarih ve emin" bir surette ifade eder, pek müstesna vaziyetlerde hayaller de uyandırır. Halbuki: şair dilinin başlangıç noktası; "hayalleri ifade" etmektir. Bu hayaller; "mer'î" değildir. Fakat biz, onları kelimelerin gizli kudretleriyle "seyredecek" bir hale geliriz.

Kelime; edebî "şekl"in ilk safhasıdır; (Hebel). Hayal lisânını vücuda getiren şiirî "kesiflik" buradan başlar. Şairin aradığı kelimeler; yukarıda söylediğimiz gibi katî ilmî ıstıhlara benzemez. Kelimeler; her şeyden evvel lisânın kesifliğini temin etmelidir, (Lips). Kelimelerden beklenen şey; "icbar eden bir kuvvet" şeklinde erimeleridir. İdealist olsun, naturalist olsun, şairle kelime arasında büyük bir münasebet vardır. Çünkü: kelime; şair lisânında çok muhtelif hayaller şekillendiren malzemedir başka bir şey değildir. Şair; bu malzemeyi hayal-i temaşa ettirmek, karakter çizmek

hususunda ne kadar kudretle kullanılabilirse o kadar muvaffak olur, o kadar "üslup" yaratır. Ve bu üslup bu şair lisânı; (istiareleriyle, tekerrürleriyle, mecazlarıyla, hitaplarıyla, ilh...) tabiatıyla başka lisânlardan ayrılır. "Edebî"yi tayin eden şey de budur.

Dresden : 2 Eylül 1927

DOMBIRANIN ORTAYA ÇIKIŞ TARİHİ²⁰

Yazar: Adamkulov N. M., Adamkulov E. M.

Kazakça aslından Türkçeye aktaran: İbrahim KALDIRIM

Kazak halkının kültürel yaşamındaki en yaygın çalgılardan biri iki telli dombıradır. Eski zamanlardaki çalgılar şarkı ve efsanelere eşlikçi olarak kullanılırken günümüzde dombıra bireysel eserler icra etmek için kullanılan gelişmiş çalgılar arasına girmiştir. Kültürel hazinelerin çeşitli özelliklerine, aynı zamanda etnografyacıların yazdığı eserlere dayanarak, dombıranın orta çağın başlarında bile var olduğunu biliyoruz fakat tam olarak hangi yüzyılda ortaya çıktığı hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak, bazı tarihi veriler ve yapılan araştırmalar neticesinde bulunan heykellere bakarak fikir yürütmek mümkündür. İçerisinde bulunduğumuz yüzyılda Sogda, Koy Kırılğan (Eski Harezm) şehirlerinde yapılan kazılarda bulunan heykellerin birinde iki telli bir çalgı olan dombırayı tutan bir çalgıcı tasvir edilmiştir. Araştırmacılar heykelin tuttuğu çalgının Kazak halkının dombırası olduğuna karar vermişlerdir. Bahsi geçen heykel 2400 yıllık bir heykel olduğuna göre günümüzde elimizde tuttuğumuz dombıranın ününün milattan önceki 4. ve 5. yüzyıllara kadar dayandığı şeklinde bir tahminde bulunulabilir. Ayrıca ünlü müzisyen ve besteci Jasaral Ensepov doktora tezinde “Dombıra IV.

yüzyılda ortaya çıkmıştır.” şeklinde bir varsayım sunmaktadır.

Geçmişte dombıra, reçinesi az çam ağacı gibi olan ardıçtan yapılmıştır. Başlarda 9, ilerleyen dönemlerde 14 perde sayısı bulunan Kazak dombırası her zaman günümüzdeki kadar büyük olmamıştır. Toplam uzunluğu 1 metre olup, sapı gövdesinden iki kat daha uzundur. Dombıra çoğunlukla ağacın tek parça halinde kesilmesiyle yapılmıştır. Yapımında gövdesi keskiyle oyulmuş ve ön yüzü ince bir çam tahtasıyla kapatılmış, devamında ise tahta çiviler ve tutkal aracılığıyla parçalar birbirine yapıştırılmıştır. Ayrıca eskiden ustalar dombıranın gövdesinin dışını oymuş ve kemikle süslemişlerdir. Bazı ustalar ise dombıranın sapının ön yüzünü ve burgularını bütünüyle kemik işlemler kullanarak süslemişlerdir. Dombıranın ortaya çıkışı hakkında halk ağzında birçok efsaneler de vardır. Kazak küyelerinin (geleneksel enstrümantal eserler) gelişimiyle beraber dombıra da gelişime uğramıştır. Dombırada yeni perdelerin ortaya çıkması halk sanatçılarının entonasyonel düşünme yeteneğinin geliştiğini göstermektedir.

Yaşamı süresince köklü eserler yazan El-Fârâbî atamız, dombıraya benzeyen

²⁰ Адамқұлов Н. М., Адамқұлов Е. М., Саз Аспаптары: Оқу құралы. – Алматы. TechSmith, 2019.- 80 бет.

“Tambur” çalgısından söz etmiştir. Bilginin tasvirine göre tambur beş perdeliymiş. Bu çalgının iki ses aralığı kulağa hoş gelen ve hoş gelmeyen olarak bölünürmüş. Aynı zamanda bilgin, sesin iyi çıkmasında çalgı yapısının etkisi hakkında gövde ile alt ve üst kapakların uyumlu bir araya gelmesine dair değerli bilgiler vermiştir. Horasan tamburunun şekli de boyutu da çeşitlilik göstermektedir. Tamburun sapında, eşiğin bulunduğu yerde iki delik vardır. Bu iki delikten teller geçirilmiştir. Teller, sap kısmının ucunda birbirine karşılıklı yerleştirilmiş olan burgulara sarılmıştır. Horasan tamburunda perde sayıları farklılık göstermiştir. Çalgıcının ustalık seviyesine göre ve enstrümental müziğin gelişimine göre perde sayısı on sekize kadar çıkarılmıştır. El-Fârâbî, Perdelerin yerleşimlerinin aradaki seslerin temizliği ile ilgili olduğunu yazmıştır. Horasan tamburu iki tel aracılığıyla akort edilmiştir. Bilgin, akortlardan birinin ünisona getirildiğini ve iki telin diyapazonunun ve de perdelerle çıkardığı seslerin uyumlu olduğunu aktarmıştır.

Dombıranın ortaya çıkışı hakkında halk ağzında bazı efsaneler de vardır:

- 1- Eskiden, kılıcından kan damlayan öfke dolu bir hanın tek kızı büyüyüp yetişkinliğe eriştiğinde yoksul bir gence âşık olup onunla görüşmeye başlamış. Bunu öğrenen han, genci idam ettirmiş. Genç erkek öldükten sonra hanın kızı vakti gelmeden bir kız ve bir erkek dünyaya getirmiş. Dedikodu ve kötü sözlerden

çekinen han, adının kötü anılmaması için çareyi bebekleri ortadan kaldırmakta bulmuş ve iki yavruyu cadıya teslim etmiş. Cadı, dünyaya yeni gelen yavruları göz görmez kulak duymaz bir yere götürmüş. Orada büyük yemyeşil bir ağacın tepesine; kız bebeği doğuya, erkek bebeği ise batıya bakacak şekilde bırakıp gitmiş. Bebeklerin gözyaşlarının damladığı ağaç zamanla kuruyup solmuş. Yavrular can verdiğinde ise ağaç da büyümeyi bırakmış.

Halk arasındaki dedikodulara dayanamayan hanın kızı ikizlerini aramak için yola çıkmış. Gitmediği yer, ayak basmadığı dağ kalmamış. Gülüşsüz günler, umut dolu aylar ve gözyaşı dolu yıllar geçmiş. Çok yorulan ve bitkin düşen kız, büyük ve de kuru bir ağacın altında uzanmış. Uyuyan kızı birden büyülü bir tını uyandırmış. Kulak verip dinlediğinde yanı başındaki ağaçtan bir ses duymuş. Kız, gündüzleri ikiz bebeklerini aramış, geceleri ise ağacın yanına gelip dinlediği çeşitli melodilerde teselli bulmuş. Bir gün kız ağaca çıkıp etrafına bakmak isterken ağacı devirmiş. Ancak kısa bir süre sonra ağaç tekrar içini dökmeye başlamış. O sırada kız bu ağacın sırrını öğrenmek için ağacı incelemeye başlamış. Ağacın başından sonuna kadar içinin oyuk olduğunu görmüş. Sonrasında ince uç kısmında daldan dala gerilmiş haldeki telleri fark etmiş. Bunlar, ağacın tepesinde can veren iki çocuğunun kalıntılarıymış. Batıya bakan tel daha gevşekken doğuya bakan tel iyice gerilmiş haldeymiş. Kız, ağacın

neden sesler çıkardığını anlamış ve kendisi de ağaçtan iki parça alıp biraz önceki telleri bu parçalara takmış. Tellere çalarcasına vurduğunda harika, kulakları büyüleyen bir ses çıkmış. Genç kız, hafif gevşek bağlanmış telin sesi hüzünlü bir ses olduğu için ona “oğlum Muñlık (kederli)” sıkıca bağlanan telin sesi ise daha acıklı çıktığı için “kızım Zarlık(acılı)” adını vermiş. Böylece genç kız, gece gündüz elinden düşürmeden küyler çalmış ve diyar diyar dolaşp çocuklarını aramaya devam etmiş.

- 2- Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde tarihin dokuz bölümü yaşlı bir ozanın destanlarıyla dombıranın gövdesine işlenmiş. İşte o zaman, bu zenginlik dombıranın oyuk boynundan çıkıp gitmesin diye, dokuz bölümün bir işareti olsun diye, halk bir araya gelip dombıraya dokuz perde takmışlar. Bundan sonra dombıranın gövdesi genişleyip sap kısmı incelmış. Halkı için acı çeken, halkın hafızasındaki erlerin adlarını anan o yaşlı ozanın hürmetine dombıranın kulakları delinmiş ve o iki burguya yürekleri titreten düşünceleri aktaran 2 tel takılmış. Böylece dombıra, o zamanlardan beri halkın hazinesi olup varlığını sürdürmüştü.

İşte dombıranın ortaya çıkışı ile ilgili halk efsaneleri böyle dile getirilir.

Şopan Ualihanov’un 1864 yılında Ombı’da (Omsk) yazdığı “Kırgızların

göç edip konması” adlı makalesinde, ressam P. Koşparov’un çizdiği çalgıların resimlemelerine dair betimlemeler yapılmıştır. Burada iki telli, gövdesi oval bir dombıra ile “müyiz sırnay (boynuzdan yapılan üfleli çalgı)” resmedilmiştir. İlginç tarafı, dombıranın düğüm kısmına deri bir ip bağlanmış olmasıdır. Genellikle bu tür deri ipler geçmişte yapılan kıl kopuz ve şerter gibi çalgılarda görülmektedir. Ekim Devrimi’nden sonra yalnız dombıra değil, Kazak halkının diğer milli çalgıları da canlanmış, yenilenmiştir. Bu dönemde çalgıların geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. 1925 yılında ülkenin ilk halk eğitimcisi A. V. Lunaçarski’nin önerisiyle Moskova’daki bir çalgı atölyesinde dombıra yeniden üretilmiştir. Bu, Amire Kashaubayev’in etnografik konserlere katılmak için Paris’e gidecek olmasından doğan bir gerekliliktir.

Cumhuriyetimizde çalgıları geliştirme çalışmaları 1932 yılından itibaren başladı. Buna istinaden Almatı’da özel olarak bir çalgı yapım atölyesi kuruldu. İlk çalgı ustaları Boris ve İmanuil Romanenko kardeşler ve Kamar Kasımov idi. Sonrasında aralarına Arıstan Ermekov da katıldı. 1934 yılında halk sanatçılarının ilk Genel Kazakistan Kurultayı’na hazırlık kapsamında atölye ödül olarak 35 dombıra üretti. Kurultaydan sonra atölye, 1934 yılında kurulan Kazak halk çalgıcıları topluluğunun ilk usta çalgıcıları için ve de 1936’da yapılp 10 gün sürecek olan Kazak sanatı etkinlikleri için çalgılar üretmeye başladı.

Sanat alanında ülkemizin ilk akademisyeni Ahmet Kuanulı Zhubanov, cumhuriyetimizin profesyonel müzik sanatını ulusal düzeye taşımak için müzik araştırmacısı A.V. Zataeviç ve ünlü besteci Yevgeniy Brusilovskiy ile birlikte çalışarak halk ezgilerini ve küyleri tekrardan düzenledi ve tanıttı. Ahmet Kuanulı Zhubanov'ın 1944 yılında halk sanatını canlandırmak ve profesyonel eğitim vermek için savaşın sürmekte olduğu zor dönemlere rağmen devlet yöneticilerine talepte bulunarak Almatı'daki ilk yüksek sanat okulu olan konservatuarı açtığına dikkat çekmek gerekir. Bununla birlikte, öğrencilerin zor ezgileri zorlanmadan çalabilmeleri için çalgıların detaylarını uzun süre araştırdı.

Ahmet Kuanulı Zhubanov, profesyonel müziğin gelişmesi ve çalgıların geliştirilmesi için büyük emek verdi. Örneğin, 9-11 perdeli dombırayı 19-22 perdeli hale getirdi. 1945 yılında Almatı Devlet Konservatuarı'nda Kazak halk çalgıları atölyesi bölümü açıldı ve bölüme usta İmanuil Romanenko davet edildi. Cumhuriyetimizde profesyonel ve amatör sanat kültürünün gelişimi, müzik aletlerinin daha fazla üretilmesini gerekli kıldı. Bu nedenle 1947 yılı Ekim Devrimi'nin 30. Yıl kutlamalarında Osarovka çalgı fabrikasında çok sayıda oval ve düz dombıra üretildi. Bu dombıralar halk arasında çoğunlukla "Jambıl" ve "Abay dombırası" adlarıyla anıldı. Bunun sebebi dombıralardan birinin üzerinde ulu şair Abay'ın, diğerinin üzerinde ise Jambıl'ın resminin bulunmasıydı. 1958 yılında Moskova'daki Kazak sanatı günlerinde

devlet kültürüne büyük emek vermiş S. Husainov'un öncülüğünde bir halk çalgıları orkestrası kuruldu. Orkestra için gerekli dombıralar ve kopuzlar, ünlü ustalar B. Myrzagaliev ve K. Ongalbaev tarafından yapıldı. 1960 ve 1970'li yıllarda genel olarak Kazak çalgılarının geliştirilmesi meselesi büyük bir ivme kazandı. Bu yolda sanat araştırmacısı Bolat Sarıbayev'in emeği oldukça büyüktür. O sadece büyük bir etnograf olmakla kalmayıp, çalgıların yapımında halkımızın saygın ustalarından biri oldu. Bolat Sarıbayev, çalgı yapımında usta isimler olan Orazgazi Beysenbayev ve Abuzar Aukadiyev ile birlikte unutulmuş çalgıları yeniden hayata döndürmek için on yıldan fazla emek verdi. Böylece, birçok çalgının örneklerini yeniden ürettiler. Etnografik yazılardan yola çıkıp çalgıları eski biçimlerine sadık kalarak yeniden üretmek için çaba sarf ettiler. Bolat Sarıbayev, 1969 yılında Leningrad'daki telli çalgı fabrikasına gidip geldi. Fabrikanın atölyelerindeki akustik cihazları kullanarak çeşitli tecrübeler edinme imkânı buldu. Spektrometre gibi cihazlar B. Sarıbayev'e dombıra için yüksek dağlarda yetişen ladin ağacından yapılacak gövdenin hangi modelde olması gerektiğini belirlemede yardımcı oldu. Bunlara ek olarak B. Sarıbayev, eskiden çokça kullanılıp zamanla unutulmuş 20'den fazla ulusal çalgının yeniden canlandırılması için de çalıştı. Aynı şekilde, ülkemizin birçok bilim insanı — H. Argynbayev, Alkey Margulan, Ozbekali Zhanibekov ve diğerleri — sanat tarihinin araştırılmasına büyük katkılarda bulundu. Ünlü fizik-matematikçi, büyük

bir müzisyen ve yetenekli besteci Bakhitzhan Baikadamov'un önerisiyle, dombıranın çocuklara yönelik türleri ortaya çıktı. Bu türün toplam uzunluğu 78 cm, sap uzunluğu 42 cm, gövdesi ise 36 cm'dir. Yani büyük dombıradan 10 cm daha küçüktür. Bu, genç sanatçılar için oldukça kullanışlıdır. Ülkemizdeki bilginlerin bu denli emekleri sayesinde 24 Nisan 1981'de İkılās(Ykylas) adındaki müzik aletleri müzesi ziyaretçilere açıldı. Müze koleksiyonunun tamamlanmasında Darkenbay Shokparulı'nın gösterdiği emek halk tarafından bilinmektedir. Burada şerter çalgısının çeşitli türlerini, "şarkı ve küy" dombıralarını, ayrıca "geniş gövdeli", "iki telli", "içi oyuk saplı", "küçük telli", "şinkildek", "baldırgan", "torsık" ve "tumar" gibi adlandırılan çeşitli çalgıları görmek mümkündür.

İlk sayımıza tıkladığınız ve okuyup incelediğiniz için, ilgi ve alâka gösterdiğiniz için teşekkür ederiz. İkinci sayımızda görüşmek üzere!

Mecmuamızın sayıları, ekteki internet adresinde yayınlanmaktadır:

<https://www.ziyalilar.org/>

Paylaşımımızdan haberdar olmak ve bizimle iletişim kurmak için Instagram adresimiz:

https://www.instagram.com/ziyalilarmecmuasi?utm_source=ig_web_button_share_sheet&igsh=ZDN1ZDc0MzIxNw==

Yazı ve şiirlerinizi e-postamıza gönderiniz:

ziyalilarmecmuasi@gmail.com

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat *mecmuası*